

## บทที่ ๒

### การมีอายุยืนในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า อายุ มีปรากฏในหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา และมีความสำคัญในฐานะที่เป็นสิ่งที่มนุษย์ล้วนปรารถนา คือ การได้มาซึ่งอายุ และการอยากมีอายุยืนยาว ไม่อยากตายต้องการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นอมตะอันเป็นความต้องการของมนุษย์ ในหมวดนี้จะนำหลักการมีอายุยืนตามหลักแนวทางพระพุทธศาสนา อันเป็นเหตุปัจจัยทำให้มีอายุยืนยาว มีดังนี้

#### ๒.๑ ความหมายของ ของคำว่า “อายุ”

คำว่า อายุ ศัพท์ปูลิงค์ แปลว่า อายุ ชั่วเวลาชีวิตหนึ่ง<sup>๑</sup> อายุ ชีวิต ความเป็นอยู่ มีวิเคราะห์ ความหมาย ไว้ว่า “เอนฺติ ปวตฺตุนฺติ สฺตฺตฺ เอนฺนาติ อายุ” แปลว่า สิ่งเป็นเหตุเป็นไปแห่งสัตว์โลก (อิ ธาตุ ในความหมายว่าไป เป็นไป ลง ณุ ปัจจัย และพฤติ อิ เป็น อา) หรือ “เอนฺติ อทฺธานํคจฺจฺนฺติ เยนํติ อายุ” แปลว่า สิ่งเป็นเหตุดำเนินไปตลอดกาลยาวนานแห่งสัตว์โลก<sup>๒</sup>

ข้อความแห่งนี้นี้ คำว่า อายุ จึงหมายถึง อายุ หรือ ชีวิต การเป็นไป ดำเนินดำรงอยู่ของสัตว์โลก จัดเป็นไวยากรณ์ของ คำว่า ชีวะ หรือ ชีวิต<sup>๓</sup> คือว่า ต่างเป็นศัพท์ที่มีรูปต่างกัน แต่กลับมีความหมายคล้ายกันและเหมือนกันที่สามารถใช้แทนกันได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะเห็นได้ว่า คำที่ว่า ชีวะ ชีวิต และ อายุ ล้วนแต่เป็นศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์ของกันและกัน

คำว่า อายุ หรือหมายถึง การมีชีวิตอยู่ในโลกนี้จนถึงวันตาย ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อายุขัย คือช่วงมีชีวิตอยู่ หากเมื่อตายไปแล้วก็เรียกว่า สิ้นอายุขัย<sup>๔</sup>

รวมความแล้ว คำว่า อายุ ก็มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า (๑) ชีวิต หมายถึง การเป็นอยู่ หรือดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะเมื่อมนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ก็หมายความว่า มนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตนั้นเป็นผู้ที่มีอายุ (๒) การเกิด เพราะคำว่า การเกิดย่อมหมายถึงการได้มาซึ่งชีวิต และการได้มา

---

<sup>๑</sup> พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ. ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : เรืองปัญญา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๒.

<sup>๒</sup> พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๗๖.

<sup>๓</sup> พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้รจนา), อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิตโต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประจวบคีรีขันธ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๓.

<sup>๔</sup> สำนักราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊ค, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๖๗.

ซึ่งอายุ ดังนั้น คำว่าการเกิดก็ดี การมีชีวิตก็ดี ย่อมมีความหมายเดียวกันกับคำว่า อายุ ทั้งนี้ก็ เพราะการเกิดถือว่า เป็นการเริ่มต้นของการมีอายุ และการมีชีวิตก็เป็นการดำเนินไปของอายุ ซึ่ง การมีอายุนั้นอีกนัยก็หมายถึงการมีชีวิตที่ยืนยาว หรือการมีอายุยืนยาวเท่าใดนั้นย่อมเป็นสิ่งที่ สามารถบอกได้ว่า คนเรามีอายุยืนยาวได้มากเท่านั้น ดังนั้น หากเราจะนิยามความหมายของคำ ว่า อายุ ว่าหมายถึงความว่าอย่างไรก็สามารถที่จะเทียบเคียงได้กับคำว่าชีวิตและการเกิดนั่นเอง<sup>๕</sup>

### ๒.๒.๑ ความหมายของคำว่า อายุยืน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า “อายุยืน” นั้นตามความหมาย ทั่วไป เช่นใน พจนานุกรมไทย แปลว่า เวลาที่ดำรงชีวิตอยู่ เวลาชั่วชีวิต ช่วงเวลานั้นนับตั้งแต่เกิด หรือมีมาจนถึงเวลาที่กล่าวถึง พูดสั้นๆ ว่าช่วงเวลาแห่งชีวิต หรือช่วงชีวิตนับแต่เกิดมา แต่อายุที่ เป็นคำเดิมในภาษาบาลีมีความลึกลงไปอีก หมายถึง เนื้อตัวของชีวิต หรือพลังที่เป็นแกนของชีวิต ก็ได้ คือ หมายถึง พลังที่ทำให้ชีวิตสืบต่อดำเนินไป หรือพลังที่ช่วยให้องค์ประกอบต่างๆ ของชีวิต เจริญงอกงามขึ้นได้

ด้วยเหตุนี้ ในบาลีมากมายหลายแห่ง อายุ จึงหมายถึง ความมีชีวิตยืนยาวหรือการ เป็นอยู่สืบต่อไปได้ยาวนาน อย่างที่เรียกกันทั่วไปว่า อายุยืน อายุเป็นตัวนำเป็นแกนเป็นพื้น ฐานรองรับคุณสมบัติอย่างอื่นๆ ทั้งหมด เพราะเหตุว่า ต่อเมื่อยังทรงอายุคือมีชีวิตเป็นไปอยู่ คุณสมบัติอย่างอื่นๆ เช่น วรรณะ สุข ยศ และความไร้โรค เป็นต้น จึงจะมีได้และจึงจะบังเกิด ประโยชน์แก่ผู้นั้นได้ ฉะนั้น อายุคือพลังขับเคลื่อนชีวิตและความมีชีวิตยืนยาว จึงเป็นธรรมสำคัญ ที่คนทั่วไปปรารถนา<sup>๖</sup>

เมื่อกล่าวโดยสรุป คำว่า อายุยืน หมายถึง การดำรงอยู่ของชีวิต การดำเนินชีวิตให้ยืน ยาวออกไป การดำเนินชีวิตให้เป็นไปให้ยาวนาน เป็นการดำเนินดำรงอยู่ของสัตว์โลก หรือการทำ ให้ชีวิตดำเนินไปสภาวะที่ทำให้สัตว์อยู่ได้ เป็นเหตุแห่งการดำรงเผ่าพันธุ์ และมีความสุขปราศจาก โรคภัยในปัจจุบันอายุขัยมนุษย์ มี ๗๕ ปี ดังนั้น การมีอายุยืน คือ การดำเนินไป โดยมากกว่านั้น และเจริญ ด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ด้วยประการทั้งปวง

<sup>๕</sup> พระครูปทุมสังฆการ (สุพรรณ วิฑฺฒโน บุนยอสม), “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการต่ออายุ ในทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมการสะเดาะเคราะห์ต่ออายุในจังหวัดสุรินทร์” , **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔)

<sup>๖</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **อายุยืนอย่างมีคุณค่า**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บริษัทสวัย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

### ๒.๑.๒ ความหมายของคำว่า อายุขัย

“อายุขัย” ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “อายุขัย” หมายถึง น. การสิ้นอายุ, ความตาย, อัตรากำหนดอายุคน คือ มักนิยามกันว่ามนุษย์มีอายุขัยน้อยลงเป็นลำดับ เช่น นิยมว่าครั้งพุทธกาล ๘๐ ปี เป็นอายุขัยของมนุษย์ มาบัดนี้ ๗๕ ปี เป็นอายุขัยของมนุษย์ เป็นต้น<sup>๗</sup>

กล่าวโดยสรุป “อายุขัย” จึงหมายถึง อายุจริงที่คนเราหรือสิ่งมีชีวิตจะอยู่ได้นับตั้งแต่เกิดจนตายไม่ว่าจะมีชีวิตอยู่ หรือในการดำรงชีวิตอยู่ที่ในขณะนั้นๆ หรือการดำรงเป็นไปอยู่ ตั้งแต่เกิดไปจนตาย ในสมัยพุทธกาล มนุษย์มีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นอายุขัย ถ้าพระพุทธรูปสลักลงไปใน ๑๐๐ ปี มนุษย์จะมีอายุลดลง ๑ ปี และ ปัจจุบัน พระพุทธรูปมาแล้ว ๒๕๐๐ ปี อายุขัยมนุษย์คงเหลือ ๗๕ ปี ดังนั้น มนุษย์ในยุคปัจจุบัน มีอายุขัย ๗๕ ปี ดังมีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนัก จำต้องไปสู่สัมปรายภพควรทำกุศลควรประพฤติพรหมจรรย์ สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ภิกษุทั้งหลาย คนที่มีชีวิตอยู่ได้นานก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือจะอยู่เกินไปบ้างก็มีน้อย”<sup>๘</sup> มนุษย์ทั้งหลายมีอายุน้อยคนดีควรดูหมิ่นอายุนั้นควรทำตัวเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะฉะนั้น ความตายที่จะมาไม่ถึงไม่มี” “วันคืนล่วงไป ชีวิตดับไป อายุของสัตว์ทั้งหลายสิ้นไปเหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยสิ้นไป ฉะนั้น”<sup>๙</sup>

### ๒.๑.๓ ความหมายอายุกับ

“ผ.ศ. ทวี ผลสมภพ” ได้กล่าวถึง เรื่องของกับ ไว้ในหนังสือเรื่อง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาอภิปรัชญา ไว้ว่า คนไทยเรารู้จักคำว่า กับ เป็นอย่างดี แต่อาจจะไม่เข้าใจความหมายของคำว่า กับ ดีพอ กับ หมายถึง กาลเวลา ซึ่งสัมพันธ์กับทุกสิ่งในจักรวาล การสร้างโลกและการทำลายโลก มีความสัมพันธ์กับกาลเวลา หรือ กับ ดังนั้น เราจึงมาทำความเข้าใจในเรื่องกับเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาเรื่องกำเนิดโลกต่อไป กล่าวคือ กับมี ๔ ประเภท คือ (๑) อายุกับ (๒) อันตรกับ (๓) อสงไขยกับ (๔) มหากับ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

<sup>๗</sup> ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๕๓.

<sup>๘</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๔๔-๑๔๕.

<sup>๙</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๔๖.

### ก. อายุกับ

คำว่า “อายุกับ” ในปรมาตฺตโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎฺฐิก ต่อนที่ว่าด้วยภูมิของสัตว์ ซึ่งเขียนโดยอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจาริยะ ได้กล่าวอธิบายอายุกับไว้ดังนี้ว่า สมัยใดมนุษย์มีอายุยืนถึง อสงไขยปี (คือ ปีที่นับไม่ถ้วน) แล้วลดเหลือเวลาลงมาจนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุชั้ย ก็ถือเอาตามเกณฑ์อายุของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ เป็นปี อายุกับ ดังเช่น ในสมัยพุทธกาลในสมัยนั้น มนุษย์มีอายุชั้ย ๑๐๐ ปี ก็นับเอา ๑๐๐ ปี เป็นอายุกับ ต่อมา ๑๐๐ ปี ก็ลดอายุชั้ยของมนุษย์ลง ๑ ปี เมื่อถือเอาเกณฑ์นี้ จากสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันนี้ ล่วงมาแล้ว ๒๕๕๖ ปี ก็เท่ากับว่าต้องลดอายุชั้ยของมนุษย์ลง ๒๕ ปี ดังนั้น ในรอบร้อยปีนี้ (ศตวรรษ) อายุชั้ยของมนุษย์จึงเหลือ ๒๕ ปี นั่นเอง เป็นอายุกับของมนุษย์ในสมัยนี้ ต่อไปเมื่อพุทธศักราชล่วงไปได้ ๒๖๐๐ ปี ก็ต้องลดอายุชั้ยของมนุษย์ลงอีก ๑ ปี ก็เป็นอันว่า มนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๗ จะมีอายุกับ หรือ อายุชั้ย ๗๔ ปี มีดังกล่าวนี้เป็นต้น

### ข. อันตรกับ

อันตรกับในอภิธัมมัตถสังคหฎฺฐิกา ท่านได้อธิบายความหมายของอันตรกับไว้ว่า ในสมัยที่มนุษย์มีอายุยืนถึง ๑ อสงไขยปี เป็นอายุกับ แล้วอายุของมนุษย์เหล่านั้นก็ค่อยๆ ลดลงโดยลำดับ จนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุกับ ในขณะที่มีอายุ ๑๐ ปี เป็นอายุกับ หรืออายุชั้ยนั้น มนุษย์จะถึงความตายด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ อารุโธ โรค และการขาดอาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง มนุษย์ที่อยู่รอดจากความตายจะหนีเข้าไปอาศัยในป่า แล้วเจริญคุณธรรมอายุของมนุษย์เหล่านั้นก็จะค่อยๆ สูงขึ้นๆ ไปจนจบอสงไขยปีเป็นอายุกับอีก โดยสรุป จากอสงไขยปีจนถึง ๑๐ ปี แล้วนับจาก ๑๐ ปี ขึ้นไปจนถึง อสงไขยปี เป็นคู่หนึ่งอย่างนี้ เรียกว่า อันตรกับ

### ค. อสงไขยกับอสงไขยกับ

อสงไขยกับอสงไขยกับ แปลว่า กับที่นับไม่ถ้วน อสงไขยกับ กับ อสงไขยปี มีความหมายต่างกัน คือ อสงไขยปี แปลว่า ปีที่นับไม่ถ้วน ส่วนอสงไขยกับ แปลว่า กับที่นับไม่ถ้วน ท่านกล่าวว่า ๖๔ อันตรกับ เป็น ๑ อสงไขย อสงไขยกับ มี ๔ อย่าง คือ

๑. อสงไขยกับ แปลว่า กับที่โลกกำลังถูกทำลาย (สังวัฏฏอสงไขยกับ) กล่าวคือ อสงไขยกับที่โลกกำลังถูกทำลาย หมายถึง ขณะจักรวาลที่มีจำนวนแสนโกฏิจักรวาล จักรวาลใด จักรวาลหนึ่ง กำลังถูกทำลายอยู่ด้วยไฟ น้ำ และลม

๒. อสงไขยกัป แปลว่า กัปที่โลกกำลังว่างเปล่า (สังวัฏฐายีอสงไขยกัป) กล่าวคือ อสงไขยกัปที่โลกกำลังว่างเปล่า หมายถึง เมื่อโลกถูกทำลายจนหมดสิ้นแล้ว มีแต่ความว่างเปล่าเท่านั้น ช่วงนี้เรียกว่า อสงไขยกัปที่โลกกำลังว่างเปล่า

๓. อสงไขยกัป แปลว่า กัปที่โลกกำลังเริ่มสร้างขึ้นใหม่ (วิวัฏฐายีอสงไขยกัป) กล่าวคือ อสงไขยกัปที่โลกกำลังเริ่มสร้างขึ้นใหม่ หมายถึง เมื่อโลกถูกทำลายลงหมดแล้ว ก็เริ่มตั้งขึ้นใหม่ อีก ช่วงนี้ เรียกว่า อสงไขยกัปที่โลกกำลังเริ่มสร้างขึ้นใหม่

๔. อสงไขยกัป แปลว่า กัปที่โลกกำลังดำรงอยู่ (วิวัฏฐายีอสงไขยกัป) คือ อสงไขยกัปที่โลกกำลังดำรงอยู่ หมายถึง โลกที่เริ่มตั้งขึ้นใหม่นั้นได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วเป็นปกติ มีพื้นแผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ มหาสมุทร แม่น้ำ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาวต่างๆ คน และสัตว์ ปรากฏอยู่ทุกอย่าง เหมือนขณะนี้ในโลกของเรา เรียกว่า อสงไขยกัปที่โลกกำลังดำรงอยู่

## ง. มหากัปเวลา

มหากัปเวลา ๔ อสงไขยกัป เป็นหนึ่งมหากัป จำนวนหนึ่งมหากัปเป็นเวลานานมาก จนไม่สามารถนับได้ว่าเท่าไร ท่านจึงอุปมาความยาวนานของมหากัปไว้ว่า พื้นแผ่นดินแห่งหนึ่งกว้าง ๑๐๐ โยชน์ ยาว ๑๐๐ โยชน์ มีเมล็ดผักกาดเต็มพื้นดินนั้น แล้วทุกรบร้อยปี ก็ไปหยิบเมล็ดผักกาดออกไปทิ้งเสียเมล็ดหนึ่ง จนหมดเมล็ดผักกาดนั้น ความยาวนานอย่างนี้ เรียกว่า หนึ่งมหากัป

และในทางพระพุทธศาสนายังได้แบ่งกัปออกไปอีก ๒ ประการ คือ (๑) สุกุญยกัป (๒) อสุกุกุญยกัป กล่าวคือ

(๑) สุกุญยกัป หมายถึง กัปหรือช่วงเวลาที่ไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้น สุกุญยกัป มี ๔ ประเภท คือ

๑) สุกุญยมหากัป คือ มหากัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมาเลย

๒) สุกุญยอสงไขยกัป คือ อสงไขยกัปที่โลกกำลังถูกทำลาย อสงไขยกัปที่โลกกำลังว่างเปล่า และอสงไขยกัปที่โลกกำลังเริ่มสร้างขึ้นใหม่ เพราะในช่วง ๓ ช่วงนี้ สัตว์โลกเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อสัตว์เกิดไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็อุบัติขึ้นไม่ได้เช่นกัน

๓) สุกุญยอันตรกัป หมายถึง อันตรกัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น

๔) สุกุญยอายุกัป หมายถึง ระหว่างที่มนุษย์มีอายุยืนกว่าแสนปีขึ้นไป และในระหว่างที่มนุษย์มีอายุน้อยกว่า ๑๐๐ ปีลงมา เพราะเหตุที่ว่าในสมัยที่มนุษย์มีอายุสูงกว่าแสนปีขึ้นไป และมีอายุน้อยกว่าร้อยปีลงมานั้น พระพุทธเจ้าจะไม่เสด็จมาอุบัติในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น ในช่วงดังกล่าวมานั้นจึงเรียกว่า สุกุญยอายุกัป

(๒) อสฺสญญกัปป หมายถึง กัปป หรือ ช่วงเวลาที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น หรือเรียกได้ว่าเป็นกัปป ที่มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ซึ่งเรียกว่า อสฺสญญกัปป มีอยู่ด้วยกัน ๕ ประเภท กล่าวคือ

- ๑) สารกัปป ได้แก่ มหากัปปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๑ องค์
- ๒) มัณทกัปป ได้แก่ มหากัปปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๒ องค์
- ๓) วรกัปป ได้แก่ มหากัปปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๓ องค์
- ๔) สารมัณทกัปป ได้แก่ มหากัปปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ องค์ และ
- ๕) ภัทธรกัปป ได้แก่ มหากัปปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์<sup>๑๐</sup>

## ๒.๑.๔ ประเภทอายุของสัตว์ในจักรวาล

สำหรับอายุหากพิจารณาจากกรอบแนวคิดเรื่องของภพภูมิหรือการเกิดในภพภูมิต่างๆ ในจักรวาลนี้ก็จะพบว่าสัตว์เมื่อเกิดแล้วจะต้องมีอายุหรือช่วงระยะเวลาที่มีชีวิตอยู่สามารถที่จะแบ่งออกได้ดังนี้

### (๑) อายุของมนุษย์

สำหรับอายุของมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้อธิบายว่ามนุษย์ในยุคก่อนกับยุคปัจจุบันมีอายุไม่เท่ากันหมายความว่าตั้งแต่มีการถือกำเนิดมนุษย์ขึ้นมาในโลกตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนามีการกำหนดอายุมนุษย์ไว้แตกต่างกันโดยเป็นการกำหนดตามยุคสมัยของพระพุทธเจ้านับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันมีอายุแตกต่างกัน กล่าวคือ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนเช่นพระวิปัสสี พระพุทธเจ้าพระเสสสุพระพุทธเจ้าพระสิขี พระพุทธเจ้าพระกุกสันธพระพุทธเจ้าพระโกนาคมนพระพุทธเจ้า และพระกัสสปะพระพุทธเจ้า ล้วนเป็นผู้ที่มีอายุมากกว่าพระพุทธองค์คือพระสมณโคตมพุทธเจ้าโดยพระพุทธองค์ทรงย้าว่าในยุคภัททกัปปนี้ สมัยพระองค์พระพุทธเจ้ามีอายุเพียง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปนิดหน่อยหมายความว่าสมัยนี้มนุษย์ (หากเทียบจากอายุของพระพุทธเจ้า) มีอายุเฉลี่ยไม่เกิน ๑๐๐ ปีเท่านั้น

ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรับรองในเรื่องนี้ว่า

“พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี พระสิขีพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ ๗๐,๐๐๐ ปี พระเวสสุพุทธเจ้า มีพระชนมายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี พระกุกสันธพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ ๕๐,๐๐๐ ปี พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ

<sup>๑๐</sup> ดูรายละเอียด, ผศ. ทวี ผลสมภพ, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาอภิปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๘-๑๙๑.

๓๐, ๐๐๐ ปี พระกัศสปะพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ ๒๐,๐๐๐ ปี บัดนี้เรามีอายุเพียงเล็กน้อยผู้ที่มียุยืนก็เพียง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปอีกเล็กน้อย<sup>๑๑</sup>

นอกจากนั้นแล้วทรงได้ตรัสย้ำในเรื่องดังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า

“ในหมู่เทพนั้นมีเทวดามากมายจำนวนหลายร้อยหลายพันเข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ในภวรัถยา บัดนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกมีพระชาติเป็นกษัตริย์ได้เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์มีพระโคตรว่าโคตมะมีพระชนมายุเพียงเล็กน้อยผู้ที่มียุยืนก็เพียง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปอีกเล็กน้อย”<sup>๑๒</sup> หรือทรงตรัสเพื่อให้มนุษย์เห็นคุณค่าของชีวิตหรืออายุอันเป็นการเน้นย้ำว่าในยุคของพระองค์อายุเฉลี่ยของมนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่ยืนยาวจะมากน้อยก็ไม่เกิน ๑๐๐ ปี ดังปรากฏในพระพุทฺธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อายุคนเราสั้นนักชาติหน้ายังจะต้องไปเกิดกุศลควรสร้างไว้ พรหมจรรย์ควรประพฤติไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตายภิกษุทั้งหลายคนใดอายุยืนคนนั้นจะอยู่ได้แค่ ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่าบ้างก็เล็กน้อยความตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้นและไม่รู้ได้ว่าจะตายลงเมื่อใดพระพุทธองค์ทรงเตือนให้รีบกระทำแต่กรรมดีและปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์เพราะนานหนักหนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ในการตายของบิดามารดาบุตรธิดาพี่น้องชายหญิงทั้งหลายก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้นเธอทั้งหลายได้หลั่งน้ำตาลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ที่เดียว”<sup>๑๓</sup>

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าอายุของมนุษย์เท่าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยเฉลี่ยจะมีแค่ ๑๐๐ ปี จะเกินกว่านั้นเล็กน้อยซึ่งคำว่าเกินไปอีกเล็กน้อยหมายถึงในยุคนี้อายุโดยประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ก็อาจจะมีผู้ที่มีอายุเกินกว่านั้นได้เช่นพระมหากัสสปะพระอานนท์พระนางมหาปชาบดีโคตรมีนางวิสาขาพราหมณ์โปกรสาติพราหมณ์พรหมายูพราหมณ์เสละพราหมณ์พาวรีที่มีอายุ ๑๒๐ ปี

ส่วนพระอนุรุทธมีอายุ ๑๕๐ ปี พระพากุละมีอายุ ๑๖๐ ปี เป็นต้นทั้งนี้ก็เพราะในยุคของพระพุทธศาสนานี้มนุษย์จะมีอายุน้อย

<sup>๑๑</sup> ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗/๓.

<sup>๑๒</sup> ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๑/๕๒.

<sup>๑๓</sup> อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖-๓๗/๑๙๑-๑๙๕.

## (๒) อายุของเทวดา

อายุของเทวดาในจักรวาลนี้ จะพบว่าสัตว์ต่างๆที่อยู่ในภพภูมิที่แตกต่างกันย่อมจะมีอายุที่แตกต่างกันตามไปด้วยจากการศึกษามาเราจะพบว่าอายุของมนุษย์ที่ปรากฏในคัมภีร์จะไม่เกินหนึ่งร้อยปีส่วนเทวดานั้นถือว่าเป็นสัตว์ที่เกิดในภูมิอันเป็นทิพย์ย่อมเป็นธรรมดาที่เทวดาจะต้องมีอายุยืนกว่ามนุษย์ซึ่งเทวดาก็เช่นเดียวกับมนุษย์มีเกิดมีตายช่วงเวลาที่มีการดำรงอยู่จากเกิดถึงตายจึงเรียกว่า “อายุ”

ถ้าจะเปรียบเทียบความสุขระหว่างมนุษย์กับเทวดาแน่นอนว่าเทวดาย่อมมีความสุขมากกว่ามนุษย์หลายเท่าหรือไม่อาจเปรียบเทียบกันได้เลยอายุของเทวดาก็เช่นเดียวกันเมื่อเปรียบเทียบกับอายุของมนุษย์แล้วจะเห็นได้ว่าอายุของเทวดามีมากกว่าอายุของมนุษย์หลายเท่า หรือจะเรียกว่าสุขทิพย์อายุทิพย์ก็ได้หลักฐานในเรื่องนี้จะเห็นได้จากพระพุทธรูปที่ปรากฏในอังคุตตรนิกายอัฐสกนิบาต ไว้ว่า

“วิสาขา ๕๐ ปีมนุษย์เป็นคืนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็นเดือนหนึ่ง ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็นปีหนึ่ง ๕๐๐ ปี โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชดูก่อนวิสาขาคือที่บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงหรือชายก็ตามเข้าอยู่อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการแล้วเมื่อตายไป พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นจาตุมหาราชนี้เป็นฐานะที่จะมีได้เราหมายเอาข้อนี้จึงกล่าวว่า

ดูก่อนวิสาขาราชสมบัติมนุษย์เป็นเหมือนของคนกำพร้าเมื่อเทียบกับสุขอันเป็นทิพย์

|              |     |              |
|--------------|-----|--------------|
| ดูก่อนวิสาขา | ๑๐๐ | ปี มนุษย์ฯลฯ |
| ดูก่อนวิสาขา | ๒๐๐ | ปี มนุษย์ฯลฯ |
| ดูก่อนวิสาขา | ๔๐๐ | ปี มนุษย์ฯลฯ |
| ดูก่อนวิสาขา | ๘๐๐ | ปี มนุษย์ฯลฯ |

วิสาขา ๑๖๐๐ ปี มนุษย์เป็นคืนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็นเดือนหนึ่ง ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็นปีหนึ่ง ๑๖๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีดูกรวิสาขาคือที่บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงหรือชายก็ตามเข้าอยู่ในอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ แล้วเมื่อตายไปพึงก็เข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดา ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี นี้เป็นพื้นฐานที่จะมีได้ดูกรวิสาขาเราหมายความว่าข้อนี้

จึงกล่าวว่าราชสมบัติมนุษย์เป็นเหมือนของคนกำพร้าว้าเมื่อเทียบกับสุขอันเป็นทิพย์<sup>๑๔</sup> อย่างไรก็ตามอายุของเทวดาเมื่อคำนวณออกมาเป็นตัวเลขจึงจะพอทำได้แต่ก็จะทำให้การนับเทียบวันเดือนปีของมนุษย์มากมายนักจึงกำหนดเป็นปีทิพย์ของอายุขัยของเทวดาจะพึงนับเป็น กัป หรือ กัปปี เป็นเครื่องกำหนดอายุของพรหม

|                  |         |                                          |
|------------------|---------|------------------------------------------|
| ๕๐๐              | ปีทิพย์ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา   |
| ๑,๐๐๐            | ปีทิพย์ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์        |
| ๒,๐๐๐            | ปีทิพย์ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นยามา            |
| ๔,๐๐๐            | ปีทิพย์ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นดุสิต           |
| ๘,๐๐๐            | ปีทิพย์ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี       |
| ๑๖, ๐๐๐          | ปีทิพย์ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี |
| เศษ ๑ ส่วน ๓ กัป |         | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นพรหมปาริส์ชชา   |
| เศษ ๑ ส่วน ๒ กัป |         | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นพรหมบุโรหิตา    |
| ๑                | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นมหาพรหมา        |
| ๒                | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นปริตรตาภา       |
| ๔                | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอัปปมาณาภา      |
| ๘                | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอาภัสสรา        |
| ๑๖               | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นปริตตสุภา       |
| ๓๒               | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นสุภกิณหา        |
| ๕๐๐              | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นเวหัปผลา        |
| ๕๐๐              | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอัสัญญัตว์      |
| ๑,๐๐๐            | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอวิหา           |
| ๒,๐๐๐            | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอตปปา           |
| ๔,๐๐๐            | กัป     | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นสุทัสสา         |

<sup>๑๔</sup> อญ.อฎฐก. ๒๓/๑๓๓/๒๓๒. คำว่า กัป หรือ กัลป์ ได้เป็นระยะเวลายาวนานเหลือเกินที่กำหนดว่าโลกคือสากลจักรวาลประจักษ์ครั้งหนึ่ง (ศาสนาฮินดูว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่าเปรียบเทียบเหมือนมีภูเขาศิลาล้วนกว้างยาวสูงด้านละ ๑ โยชน์ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่งจนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไปกัปหนึ่งยาวนานกว่านั้น. อ้างใน, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘.

|        |     |                                                           |
|--------|-----|-----------------------------------------------------------|
| ๘,๐๐๐  | กับ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นสุทฺถสี                          |
| ๑๖,๐๐๐ | กับ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอกนิฐา                           |
| ๒๐,๐๐๐ | กับ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอากาศานัญญาตนะ                   |
| ๔๐,๐๐๐ | กับ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นวิญญานัญญาตนะ                    |
| ๖๐,๐๐๐ | กับ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นอาภิญญัญญาตนะ                    |
| ๘๐,๐๐๐ | กับ | เป็นกำหนดอายุของเทวดาชั้นเนวสัญญานาสัญญาตนะ <sup>๑๕</sup> |

อย่างไรก็ตามการที่นำคำว่า “กับ” มาใช้กับพรหมก็เพราะพรหมเป็นผู้ที่มีอายุยืนยาวนานจนกระทั่งแม้แต่พรหมเองก็ไม่สามารถที่จะกำหนดกาลอายุขัยของตนเองได้พรหมบางตนถึงกับเข้าใจเอาเองว่าการเป็นพรหมไม่ต้องจุติอีกก็มีความเป็นอยู่ชั่ววันันดร เทียงแท้ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกนั้นอาจเป็นเพราะพรหมไม่ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงด้วยกาลเวลาอันยาวนานเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างช้ายากกับการกำหนดรู้สมดังเรื่องราวที่ปรากฏในพทกสูตรที่พรหมทูลกับพระพุทธเจ้าว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ก็ฐานะแห่งพรหมนี้เที่ยงยั่งยืนติดต่อกันคงที่มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดาไม่เกิดไม่แก่ไม่ตายไม่จุติไม่อุบัติก็อุปายเป็นเครื่องออกไปอันยิ่งอย่างอื่นจากฐานะแห่งพรหมนี้ไม่มีพระพุทธเจ้าได้ตอบพรหมว่า “...ดูกรพทพรหมท่านสำคัญอายุโดยยาวก็อายุนั้นสั้นไม่ยาวเลยดูกรพรหมเรารู้อายุหนึ่งแสนนิรพพุท (เป็นสังขยาซึ่งมีจำนวนศูนย์ ๖๔ ศูนย์)”<sup>๑๖</sup>

จากข้อความดังที่ได้อธิบายมานั้นเราจะพบว่าเทวดานั้นมีอายุมากกว่ามนุษย์และเทวดาที่เกิดในชั้นต่างๆกันก็จะมีอายุน้อยกว่ากันตามแต่บุญกรรมที่ตนเองได้กระทำมาซึ่งเทวดาบางองค์นั้นมีอายุยืนยาวมากจนบางครั้งก็ลืมนึกว่าตนเองมีอายุเท่าไรแล้วแต่ที่พอจะสรุปได้ก็คือเมื่อเทียบกับอายุของมนุษย์แล้วก็จะพบว่าเทวดามีอายุยืนกว่ามนุษย์อย่างแน่นอน

### (๓) อายุของสัตว์นรก

อายุของสัตว์นรก สำหรับการที่เราจะไปกำหนดอายุของสัตว์นรกถือว่าเป็นเรื่องที่ยากมากแม้พระพุทธองค์ยังทรงมีความลำบากพระทัยเมื่อตรัสถึงกำหนดอายุของพวกสัตว์นรกกำหนดอายุของสัตว์นรกนับได้โดยการยกอุปมาเปรียบเทียบกับเทานั้นไม่มีการคำนวณเป็นตัวเลขที่

<sup>๑๕</sup> กรมศิลปากร, จักกวาฬปิณีของพระสิริมังคลาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเซ็นทรัลเอ็กเซลเซียสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๙๘-๑๙๙. อ้างใน, พระมหาสมจินต์ สุมมาปญโญ (วันจันทร์), “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสดรมาหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓)

<sup>๑๖</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๗๐/๒๐๐.

แน่นอนแนวคิดนี้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถา<sup>๑๗</sup> ดังปรากฏในพระพุทฺธพจน์และข้อความว่า “กำหนดอายุของสัตว์ที่เกิดในอัมพพุนรกกำหนดด้วยวิธีนี้คือเมล์ดงา ๑ วาหะ (๑ วาหะ มีเมล์ดงาจำนวน ๔,๐๙๖,๐๐๐,๐๐๐ เมล์ด) ล่วงไป ๑๐๐ ปี จึงหยิบทิ้งไป ๑ เมล์ด จนหมดเมล์ดงา ๑ วาหะ เป็นประมาณอายุของสัตว์ที่บังเกิดในอัมพพุนรก”<sup>๑๘</sup>

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญประมาณอายุในปทุมนรกนานเท่าไรหนอ

ภิกษุประมาณอายุในปทุมนรกนานักประมาณอายุในปทุมนรกนั้นยากที่จะนับได้ว่าประมาณเท่านี้ ปีประมาณ ๑๐๐ ปีเท่านี้ประมาณ ๑, ๐๐๐ ปี เท่านี้ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี เท่านี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพระองค์พอจะยกอุปมาได้หรือไม่ได้” “ได้ภิกษุ แล้วตรัสว่า

“ภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล์ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขาริ<sup>๑๙</sup> ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล์ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล์ดเมล์ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารินั้นจะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่าแต่ว่า ๑ อัมพพุนรก ๒ หาหมดไปไม่ ๒๐ อัมพพุนรกเป็น ๑ นรพพุนรก ๒๐ นรพพุนรกเป็น ๑ อัมพพุนรก ๒๐ อัมพพุนรกเป็น ๑ อุหนนรก ๒๐ อุหนนรกเป็น ๑ อัมภวนรก ๒๐ อัมภวนรกเป็น ๑ กุมพุนรก ๒๐ กุมพุนรกเป็น ๑ โสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรกเป็น ๑ อุปลนรก ๒๐ อุปลนรกเป็น ๑ ปุณทริกนรก ๒๐ ปุณทริกนรกเป็น ๑ ปทุมนรกภิกษุ โกลาฬิกภิกษุไปเกิดในปทุมนรกเพราะมีจิตผูกอาฆาตในสาร์บุตรและโมคคัลลานะ” ส่วนในคัมภีร์โลกศาสตร์มีการเทียบอายุของสัตว์ในมหานรก ๘ ชุมกับอายุของพวกเทวดากามาวจร ๖ ชั้น” โดยการผสมผสานข้อความจากคัมภีร์พระไตรปิฎก<sup>๒๐</sup> กับข้อความจากคัมภีร์อนุฎีกาวิภังคปกรณ์ซึ่งขยายความในเรื่องเดียวกันว่า

อาจารย์บางพวกกล่าวว่าประมาณอายุของเทพชั้นจาตุมหาราชิกา (๕๐๐ ปีทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในสัณฐิวันนรก ...๕๐๐ ปี โดยนั้นเป็นประมาณอายุในสัณฐิวันนรกประมาณอายุของเทพชั้นดาวดึงส์ (๑,๐๐๐ ปี ทิพย์) เท่ากับคืนวันและวันหนึ่งในกาฬสัณฐิตนรก ...๑,๐๐๐ ปี

<sup>๑๗</sup> ไสกาสิกสูตร ไสกาสิกสูตร, อภ. ทสก. ๒๔/๘๙ และมหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระสูตรและอรรถกถาแปล: มโนรณบุญนิอรรถกถา ไสกาสิกสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาบุญการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

<sup>๑๘</sup> กรมศิลปากร, **โลกทิปการ**, หน้า ๑๖.

<sup>๑๙</sup> ขาริ คือ มาตรการดวงอย่างหนึ่งที่ใช้ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ (๔ กุชฺวะหรือปัสตะ (พายมือ) เป็น ๑ ปัสตะ), (๔ ปัสตะ เป็น ๑ อาฬหกะ), (๔ อาฬหกะ เป็น ๑ โทณะ), (๔ โทณะ เป็น ๑ มาณิกา), (๔ มาณิกา เป็น ๑ ขาริ), (๒๐ ขาริ เป็น ๑ วาหะ), (๒๐ วาหะ เป็น ๑ ธาณะ), (๑๐ ธาณะ เป็น ๑ ปละ), (๑๐๐ ปละ เป็น ๑๒ ตูลา), (๒๐ ตูลา เป็น ๑ ภาระ), ดูรายละเอียด อภิธ.วิ. (บาลี) คาถา ๔๘๐-๔๘๔.

<sup>๒๐</sup> ธรรมมทวิภังค์ อุปปาตกัมมอายุประมาณวาระ, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๐/๗.

โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุในกาฬสูตตุนรกประมาณอายุของเทพชั้นยามะ (๒,๐๐๐ปี ทิพย์) เท่ากับคืนและวันในสังฆาตุนรก ...๒,๐๐๐ ปี โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุในสังฆาตุนรกประมาณอายุของเทพชั้นดุสิต (๔,๐๐๐ ปี ทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในโรจวนรก ...๔,๐๐๐ ปี โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุในโรจวนรกประมาณอายุของเทพชั้นนิมมานรดี (๘,๐๐๐ ปี ทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในมหาโรจวนรก ...๘,๐๐๐ ปี โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุในมหาโรจวนรกประมาณอายุของเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (๑๖,๐๐๐ ปี ทิพย์) เท่ากับคืนและวันหนึ่งในตาปนรก ...๑๖,๐๐๐ ปี โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุในตาปนรกกึ่งอันตรกัป (ระยะเวลาที่โลกอายุครึ่งหนึ่งก่อนจะแตก) เป็นประมาณอายุในมหาตาปนรกอัตรกัปหนึ่งเป็นประมาณอายุในอเวจีนรก<sup>๒๑</sup> ซึ่งจากข้อความดังกล่าวเราสามารถที่จะพิจารณาในเชิงเปรียบเทียบระหว่างอายุสัตว์นรกอายุของเทวดาและอายุของมนุษย์ได้ดังปรากฏในตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

### ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบเปรียบเทียบอายุของสัตว์ในจักรวาล

| สัตว์นรก     | จาตุมหาราชิกา        | มนุษย์                       |
|--------------|----------------------|------------------------------|
| ๑ วัน นรก    | ๕๐๐ ปี ทิพย์         | ๙,๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์           |
| ๑ เดือน นรก  | ๑๕,๐๐๐ ปี ทิพย์      | ๒๗๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์        |
| ๑๒ เดือน นรก | ๑๘๐,๐๐๐ ปี ทิพย์     | ๓,๒๔๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์      |
| ๕๐๐ ปี แรก   | ๙๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ทิพย์  | ๑,๖๒๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์  |
| กาฬสูตตุนรก  | ดาวดึงส์             | มนุษย์                       |
| ๑ วันนรก     | ๑,๐๐๐ ปี ทิพย์       | ๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์         |
| ๑ เดือนนรก   | ๓๐,๐๐๐ ปี ทิพย์      | ๑,๐๘๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์      |
| ๑๒ เดือนนรก  | ๓๖๐,๐๐๐ ปี ทิพย์     | ๑๒,๙๖๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์     |
| ๑,๐๐๐ ปีแรก  | ๓๖๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ทิพย์ | ๑๒,๙๖๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี มนุษย์ |

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า “อายุ” ของสัตว์แต่ละภพภูมิมีความไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความแตกต่างในด้านของ “กรรม” หรือการกระทำของมนุษย์ที่เป็นผลให้สัตว์ไปเกิดและเสวยผลของกรรมนั้นแตกต่างกันไปตามแต่ละภพภูมิเช่นเทวดากับสัตว์นรกที่มีอายุแห่ง

<sup>๒๑</sup> กรมศิลปากร, จักรกภาพทิพย์, หน้า ๒๐๒, พระธรรมจริยาสมาคม มูลนิธิโลกทิพย์สาร, หน้า ๑๕.

การเสวยกรรมที่ยาวนานแต่เป็นการเสวยกรรมที่แตกต่างกันระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วกล่าวคือ เทวดาเป็นผลของกรรมดีส่วนสัตว์นรกเปรตอสุรกายเป็นผลของกรรมชั่วส่วนมนุษย์เป็นภพภูมิของการสร้างชีวิตซึ่งเราจะพบว่าภพภูมิของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานเป็นภพภูมิที่มีช่วงของอายุที่ค่อนข้างน้อยกล่าวคือเป็นอยู่ได้ภายใต้อายุไม่เกินหนึ่งร้อยปีเท่านั้น<sup>๒๒</sup>

### ๒.๑.๕ อายุขัยมนุษย์ในปัจจุบัน

อายุขัยของมนุษย์ในปัจจุบัน ในเนื้อหาของจกักวัตติสูตร อายุของสรรพสัตว์ทั้งหลาย นั้นมีความเจริญถึงขั้นสูงสุดคือ ๘๐,๐๐๐ ปี ต่อมาอายุก็เสื่อมถอยลงมาเรื่อยๆ จนถึงขั้นต่ำสุดคือ ๑๐ ปี ซึ่งมูลเหตุหลักๆ ที่ทำให้อายุเสื่อมนั้นคือสัตว์เหล่านั้นได้กระทำให้ปาณาติบาต สิ่งที่ทำไปนั้น บั่นทอนอายุสัตว์ให้สั้นลงด้วยการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน โดยเมื่อสัตว์ได้ทำความผิดเพราะสัตว์เหล่านั้นลงมิตตามความเห็นของ ๆ ตนว่าเป็นความผิด ดังนั้นสัตว์ทั้งหลายบางพวก จึงทำตามอย่างบ้างและอีกเหตุผลหนึ่ง เพราะหัวหน้าสัตว์ (พระราชา) ประพฤติธรรมทุจริต ไม่ดำเนินตามรอยพระราชาองค์ก่อนๆ ที่ประพฤติดุอยู่ในธรรมสุจริต เช่น การที่พระราชาไม่พระราชทานทรัพย์แก่คนไม่มีทรัพย์ความขัดสนก็ถึงความแพร่หลาย เกิดลักขโมยทรัพย์ของคนอื่น พระราชาจับได้ขโมยนั้นเกิดความไม่พอใจพระราชาที่ไม่พระราชทานทรัพย์แก่คนซึ่งในอดีตพระราชาองค์ก่อนๆ ได้พระราชทานเหตุนี้ในเวลาต่อมาความขัดสนได้แพร่สะพัดไปทั่วแก่คนทั้งหลายครั้งถูกจับได้จึงแสดงอาการส่อเสียดต่อพระราชาพระองค์นั้น

และด้วยความขัดสนนี้เองเป็นสาเหตุให้เกิดขโมยมากขึ้น อทินนาทานจึงเกิดขึ้นเป็นปัจจัยให้ใช้ศัสตรา(อาวุธ)ทำลายกันแพร่หลาย เพราะไม่พอใจต่อพระราชาดังได้บรรยายไว้แต่เบื้องต้น ต่อมาผู้สาวทปิสุนาวาจากก็ถึงความแพร่หลาย อายุของมนุษย์จากอายุ ( ๒๐,๐๐๐ ปี ) ถอยลงมาถึง ๑๐,๐๐๐ ปี และในระหว่างอายุ ๑๐,๐๐๐ ปีนี้ มนุษย์ได้เกิดความดูหมิ่นกันเรื่องผิวพรรณดีและไม่ดี จึงแบ่งเป็น ๒ พวกก่อนต่อมาก็ประพฤติดองในภรรยาของคนอื่น จึงเป็นสาเหตุให้อายุถึงความถอยลงมาถึง ๕,๐๐๐ ปี<sup>๒๓</sup>

ระหว่างอายุของมนุษย์มาอยู่ที่ ๕,๐๐๐ ปี ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปก็เกิดขึ้นอายุของมนุษย์จึงถึงความถอยลงมาถึง ๒,๕๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุ ๒,๐๐๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุเฉลี่ยระหว่าง ๒, ๕๐๐ ปี อภิขมาและพยาบาทก็ได้เกิดขึ้นทำให้อายุถึงความถอยลงมาถึง ๑,๐๐๐ ปี ระหว่างอายุเฉลี่ย ๑,๐๐๐ ปี มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ก็บังเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย

<sup>๒๒</sup> อ่างใน, พระครูปฐมสมังการ (สุพรรณ วิถีปัญญา บุญยอม), หน้า ๓๓ - ๔๑.

<sup>๒๓</sup> ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒/๔๔.

จึงทำให้อายุถึงความถอยลงมาถึง ๕๐๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุเฉลี่ย ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการ ก็บังเกิดขึ้น คือ

- ๑) อธรรมวาระ (ความกำหนดในฐานะอันไม่ชอบธรรม)
- ๒) วิสมโลกะ (ความโลภไม่เลือก)
- ๓) มิจฉาธรรม (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจผิดธรรมดา)

ธรรมเหล่านี้ถึงความแพร่หลาย อายุของมนุษย์จึงถึงความถอยลงมาถึง ๒๕๐ ปีบ้าง ๒๐๐ ปีบ้าง ในระหว่างที่มนุษย์มีอายุ ๒๕๐ ปี นั้นธรรมเหล่านี้ได้เกิดขึ้น คือความไม่ประพฤติชอบในมารดาบิดา สมณพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูลได้ถึงความแพร่หลายไปทั่ว ด้วยสาเหตุนี้ อายุของมนุษย์จึงถึงความถอยลงมาถึง ๑๐๐ ปี<sup>๒๔</sup> ดังนั้น อายุขัยของมนุษย์ในปัจจุบันจึงมีอายุ ๑๐๐ ปีลงมา

## ๒.๒ การกำเนิดชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

### ๒.๒.๑ การเริ่มต้นชีวิตของสัตว์โลก

ตามทัศนะตามหลักพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงกำเนิดหรือการเกิดซึ่งปรากฏอยู่ในพระบาลีหลายแห่ง ในที่นี้มีคำศัพท์ที่ควรพิจารณา ๓ คำ คือ คำว่า “โยนิ” คำว่า “ชาติ” และคำว่า “ปฏิสนธิ” ซึ่งแต่ละคำมีความหมายคล้ายกัน คือ

คำว่า โยนิ หมายถึง กำเนิดสัตว์ แบบ, และหรือชนิดของการเกิด<sup>๒๕</sup>

คำว่า ชาติ หมายถึง การเกิด, ชนิด, พวก, เหล่า,<sup>๒๖</sup>

คำว่า ปฏิสนธิ หมายถึง การเกิด, เกิดใหม่, แรกเกิดขึ้นในครรภ์<sup>๒๗</sup>

จะเห็นได้ว่าการเกิดของสัตว์ในโลกจะมีความหมายที่ใกล้เคียงกัน แต่การเกิดนั้นขึ้นอยู่กับความหมายที่แคบกว้างออกไปตามรูปศัพท์แต่มีลักษณะที่เหมือนกันคือ การเกิด หรือกำเนิด นั่นเอง พุทธพจน์ได้ตรัสถึงจุดกำเนิดของชีวิตสัตว์โลกไว้ว่ามี ๔ ประการ หรือกำเนิดของสัตว์โลก ๔ คือ

<sup>๒๔</sup> [http://www.baanjomyut.com/library/\\_extension-/the\\_theory\\_of\\_evolution\\_by\\_buddhism/o๔.html](http://www.baanjomyut.com/library/_extension-/the_theory_of_evolution_by_buddhism/o๔.html), [27 ตุลาคม 2013]

<sup>๒๕</sup> พระธรรมปิฎก, (ป.อ, ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๗.

<sup>๒๖</sup> พระธรรมปิฎก, (ป.อ, ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๕๕.

<sup>๒๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

๑. ชลาพุชะ ชีวิตที่เกิดจากน้ำเชื้อของมารดา บิดาผสมกัน เกิดในครรภ์คลอดออกมา มีชีวิตเจริญเติบโตในกาลต่อมา

๒. สัณเฑชะ ชีวิตเกิดจากสิ่งโสโครก ของบุตรเน่า ของหมักดอง เช่น แบทที่เรีย เชื้อรา จุลินทรีย์

๓. ถันทชะ เกิดจากไข่ มีนิก ปลา เป็น ไก่อ เป็นต้น

๔. โอปปาทิกะ คือ ชีวิตเกิดโดยทันทีด้วยอำนาจบาปบุญ ได้แก่ จำพวกเทวดา สัตว์นรก เปรต อสุรกาย<sup>๒๘</sup>

## ๒.๒.๒ การกำเนิดชีวิตมนุษย์

การเกิดในโลกของมนุษย์เป็นการอุปบัติของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เริ่มต้นเป็นไปตามหลักปฏิสนธิแบบพาหุเชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยกันและกัน โดยมีพ่อแม่เป็นเชื้อให้ด้วยการผสมพันธุ์อาศัยธรรมชาติ ดังมีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะปัจจัย ๓ ประการ ประชุมพร้อมกันการถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และคันธัพพะ<sup>๒๙</sup> ยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่คันธัพพะยังไม่ปรากฏการถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ มารดาเยอรักษาทารกในครรภ์นั้น ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นด้วยความกังวลใจมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ซึ่งเกิดแล้วด้วยโลหิตของตนด้วยความห่วงใยมาก”<sup>๓๐</sup>

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่า การเกิดในทางพระพุทธศาสนามองคของการกำเนิดชีวิตนั้น ๓ ประการ คือ

๑) มาตাপิตโร สนิปิตตา โหนติ บิดามารดา มีเพศสัมพันธ์

๒) มาตา อุตุนิ โหติ มารดาอยู่ในวัยมีระดู

๓) คนุทพุโพ ปจจุปฏฐิตโหติ มีสัตว์มาเกิด<sup>๓๑</sup>

<sup>๒๘</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒.

<sup>๒๙</sup> คันธัพพะ คือ สัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญาณ), ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๘/๒๑๘.

<sup>๓๐</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘-๔๐๙/๔๔๓-๔๔๕.

<sup>๓๑</sup> ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๑๑/๓๙๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๔

ในองค์ประกอบ ๓ ประการนี้ การเกิดเป็นมนุษย์มีปรากฏขึ้นตั้งแต่จิตดวงแรกปรากฏในครรภ์มารดา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เกิดนับตั้งแต่จิตดวงแรกวิญญาณดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรภ์ของมารดา”<sup>๓๒</sup>

อย่างไรก็ตาม ชีวิตของมนุษย์ปุถุชนที่จะต้องเกิดกันอีกเรื่อยๆ ไป ก็เพราะยังมีกรรม ยังมีวิญญาณ ยังมีกิเลสตัณหาอุปาทานอยู่ เป็นต้น<sup>๓๓</sup> สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ตัณหาอันเป็นตัวกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรมเมื่อทำกรรมก็ต้องได้รับผลกรรมเมื่อได้รับผลกรรม กิเลสก็เกิดอีกเมื่อยังมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีกวนเวียนไปจนกว่าจะละกิเลสได้เด็ดขาด ท่านจึงเรียกว่า วัฏฏะ แปลว่า วน ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏะ วน คือ กิเลส กัมมวัฏฏะ วน คือ กรรม และวิบากวัฏฏะ คือ ผลของกรรมนั้น พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานวาจาในคราวแรกตรัสรู้ ว่า

“อเนกชาติตัสสุสสารวิสนหาวิสนหานิพุทิสสุ คหการังคเวสนนโต ทุกขา ชาติ ปุณฺณปุณฺณ”  
“เมื่อเราแสวงหานายช่าง คือ ตัณหาผู้สร้างบ้านเรือน คือ อตภาพร่างกาย ยังไม่พบก็ต้องท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ คือ การเวียนวายเป็นเหตุเกิดในสงสารสิ้นชาติเป็นอเนก การที่ต้องเกิดบ่อยๆ ก็เป็นความทุกข์”<sup>๓๔</sup>

ในพระคาถาพุทธอุทานนั้นแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุสำคัญในการสร้างชาติ คือ สร้างให้มีชีวิตขึ้น ตัณหาที่มีชื่อเรียกว่า สมุทัย แปลว่า เป็นที่เกิดของความทุกข์ เมื่อชีวิตถูกสร้างขึ้น เพราะตัณหาชีวิตก็ต้องประสบทุกข์เรื่อยไป จนกว่าจะทำลายตัณหา อันเป็นมูลเหตุของความทุกข์ได้ ฉะนั้น ผู้ที่มีตัณหามากก็มีทุกข์มาก ผู้มีตัณหาน้อยก็มีความทุกข์น้อย ผู้ที่ไม่มีตัณหาเลย ก็ไม่มีทุกข์เลย คือ พ้นทุกข์ เป็นพระอรหันต์ นิพพาน ดับกิเลสได้สิ้นเชิงฯ และพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระอินทร์ว่า “ตณฺหาภุขโย สพุทฺทพุทฺธิ ชานาติ ความสิ้นตัณหา ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง”<sup>๓๕</sup>

นอกจากนี้จุดกำเนิดชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา ในปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวว่า เหตุปัจจัยปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงเป็นเหตุเป็นผลทำให้เกิดชีวิตรูป ร่างกายนั้น มี ๕ ประการ คือ ๑) อวิชชา ๒) ตัณหา ๓) อุปาทาน ๔) กรรม ๕) อาหาร<sup>๓๖</sup> ซึ่งมีดังต่อไปนี้

<sup>๓๒</sup> วิ.มหา (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑

<sup>๓๓</sup> สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนธิเชมจารี), **ชีวิต**, (๒๕๒๙), หน้า ๗-๙.

<sup>๓๔</sup> พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๔๔.

<sup>๓๕</sup> พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๘/๖๓-๖๔.

<sup>๓๖</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๗๙-๑๔๗, ๒/๔๕๒/๔๘๗.

ในลำดับการพัฒนาของชีวิตร่างกายมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิ ชั้นที่ (๑) เป็นกลล่น้ำใสๆ เหมือนน้ำมันงา (๒) เป็นอัมพุทะ เป็นน้ำเมือกเหมือนน้ำล้างเนื้อ (๓) เป็นเปสลิ เป็นเหมือนชิ้นเนื้อ (๔) สมนะ เป็นเหมือนก้อนเนื้อ (๕) เป็นปัญญาสาขา เป็นสาขากอกเป็นปุ่มๆ ทั้ง ๕ คือ ขา ๒ แขน ๒ และศีรษะ ๑ และพัฒนางอกเป็นชิ้นใหม่ขึ้นมีขน เล็บ เป็นต้น จนถึงกระทั่งเป็นมนุษย์มีอาการ ๓๒ ครบสมบูรณ์ เป็นมนุษย์ โดยใช้เวลาประมาณ ๑ เดือน<sup>๓๗</sup>

ในอภิธรรม ได้กล่าวถึง เหตุปัจจัยปรุงแต่งที่ทำให้ชีวิตรูปร่างกายมนุษย์เกิดขึ้นเหตุปัจจัย เรียกว่า สมุฏฐาน ๔ สมุฏฐาน<sup>๓๘</sup> คือ

- (๑) กมุสมุฏฐาน มีกรรมที่ทำได้เป็นสมุฏฐานทำให้เกิด
- (๒) จิตตสมุฏฐาน มีจิตเป็นสมุฏฐานทำให้เกิด
- (๓) อุตตสมุฏฐาน มีอากาศหายใจเป็นสมุฏฐานทำให้เกิด
- (๔) อาหารสมุฏฐาน มีอาหารเป็นสมุฏฐานทำให้เกิด<sup>๓๙</sup>

กล่าวโดยสรุป การเกิดกำเนิดขึ้นมาจากมนุษย์ย่อมประกอบด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ มารดา มีระดู บิดามารดาอยู่ด้วยกัน และมีสัตว์นั้นมาเกิด (จิต) ดังนั้น การเกิดของมนุษย์ย่อมอาศัยกรรม ซึ่งการเกิดของมนุษย์หรือสัตว์ก็เนื่องมาจากกิเลส ตัณหา อวิชชา ทำให้สัตว์ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่รำไปไม่มีที่สิ้นสุด

### ๒.๒.๓ องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์

เมื่อมนุษย์อุบัติขึ้นมาแล้วย่อมต้องมีองค์ของชีวิต คือ ชันธ ๕ ประการ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงองค์ประกอบของชีวิตไว้เป็น ๒ แนว คือ (๑) ชีวิตตามแนวสุดตันตปิฎก ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของชีวิต คือ ชันธ ๕ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และ (๒) ชีวิตตามแนวพระอภิธรรม ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของชีวิตเป็น ปรมัตถธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป และความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์

#### (๑) ชีวิตตามแนวสุดตันตปิฎก

ชีวิตตามแนวสุดตันตปิฎก กล่าวถึงหน่วยรวมของชันธ ๕ หรือทางธรรม เรียกว่า เบญจชันธ ที่ท่านเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา และได้แยแยะส่วนประกอบต่างๆ ตามหน้าที่ที่แตกต่างกัน เป็น ๕ ประเภท คือ

<sup>๓๗</sup> พ.มหา (ไทย) ๓๓/๓๐๖/๑๑๘-๑๑๙.

<sup>๓๘</sup> ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๒๔๘.

<sup>๓๙</sup> อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๕/๙๐.

๑) รูป (Corporeality) คือ ส่วนประกอบฝ่ายวัตถุรูปธรรมทั้งหมด ที่เป็นส่วนร่างกาย และพฤติกรรมทั้งปวง เป็นสสารหรือพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมของสาร และพลังงาน

๒) เวทนา (Feeling) คือ ส่วนประกอบในส่วนที่มีความรู้สึก สุข ทุกข์ เฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ สัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และอารมณ์ทางใจ

๓) สัญญา (Perception) คือ ความกำหนดได้หมายรู้อารมณ์ หรืออาการจำได้หมายรู้ ในเครื่องหมายและลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ ๖ คือ ความจำได้หมายรู้ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ได้

๔) สังขาร (Mental Formation) คือ ส่วนประกอบ หรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตที่ปรุงแต่งให้คิดดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ นับเป็นจุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์ของจิต โดยเฉพาะที่เรียกว่า มโนกรรม ซึ่งจะผลักดันให้เกิดการกระทำของจิตที่ส่งผลมายังพฤติกรรมภายนอก คือ กายกรรม วจีกรรม

ซึ่งจะเริ่มมีปัญหาเรื่องความดี ความชั่ว ทางพระพุทธศาสนาจึงใช้ว่า “เจตนา” เป็นหลักสำคัญในการวัดมาตรฐานของการกระทำ สังขารชั้นนี้ยังแบ่งออกเป็นเจตนา ๖ คือ เจตนา หรือความจำนงในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ เรียกว่า รูปสัญญาเจตนา สัททเจตนา คันธเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา

๕) วิญญาณ (Consciousness) คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การได้เห็น การได้กลิ่น การได้ยิน การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และอารมณ์ทางใจ

ชั้นทั้ง ๕ นี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน รูปชั้นนี้เป็นส่วนกาย นามชั้นทั้ง ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นส่วนใจ มนุษย์ต้องมีทั้งกายและใจ จึงจะมีชีวิตอยู่ได้ กายกับใจ ทำหน้าที่ประสานสอดคล้องกันอย่างมีระบบชีวิตจึงดำรงอยู่ได้ด้วยดี<sup>๔๐</sup>

<sup>๔๐</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘. อ้างใน, พระสมุทฺธ ภาวธมฺโม (ทาทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบปัญหาจริยธรรมเองการทำแท้ง : ทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฎหมายการทำแท้ง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙)

## (๒) ชีวิตตามแนวพระอภิธรรม

พระเดชณรงค์ มะลิแก้ว ได้อธิบายชีวิตตามแนวพระอภิธรรมที่ประกอบด้วย รูป จิต และเจตสิก ตามหลักพระพุทธศาสนาไว้ว่า พระอภิธรรมมีจุดมุ่งหมายที่จะสนองความต้องการทางปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่การเพ่งพิจารณาในฐานะเป็นภูมิของวิปัสสนาปัญญา เพื่อให้รู้เห็นตามความเป็นจริงแล้ว จึงได้แยกแยะส่วนประกอบของชีวิตออกตามสภาวะธรรมที่เป็นความจริงสูงสุด หรือปรมัตถธรรม ๓ คือ รูป จิต และเจตสิก ให้ทรงถึงรายละเอียดลงไปอีก ดังนี้

### ก. รูปในพระพุทธศาสนา

รูป หมายถึง สิ่งที่ต้องสลายไปเพราะอำนาจของความขัดแย้ง สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมัน<sup>๔๑</sup> รูปแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทयरูป ๒๔ รวมเป็นรูป ๒๘ ดังนี้

(๑) มหาภูตรูป ๔ เป็นรูปธรรมที่เป็นใหญ่เป็นประธาน เป็นที่อาศัยแก่รูปอื่นๆ ทั้งหลายเรียกโดยทั่วไปว่า ธาตุ<sup>๔๒</sup>

๑) ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีหน้าที่ค้ำจุน มีความแข็ง ความอ่อน เป็นคุณสมบัติ ดังพุทธพจน์ที่แสดงไว้ว่า

“...ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในเฉพาะตนเป็นอุปาทินนกรูปข้างใน.. แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุภายใน กล่าวคือ ธาตุดินที่เป็นส่วนประกอบอยู่ในชีวิตนั้น ได้แปรสภาพออกเป็นส่วนต่างๆ ในธาตุวิภังค์แสดงว่า มี ๑๙ อย่าง ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ปอด ลำไส้ใหญ่ ไส้เล็กๆ อาหารใหม่ อาหารเก่า”<sup>๔๓</sup>

ปฐวีธาตุนี้นับเป็นรูปธาตุที่เป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้งของรูปอื่นๆ เปรียบเหมือนพื้นแผ่นดิน อันเป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้งของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย

๒) อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ มีลักษณะเด่น คือ ความเอิบอาบ ซึมซาบ เชื่อมประสานส่วนต่างๆ ให้รวมกัน ตามนัยพระอภิธรรมแสดงไว้ว่า

<sup>๔๑</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๔๖), หน้า ๒๑๒,

<sup>๔๒</sup> ที.สี. (ไทย) ๙/๑๓๑/๗๒.

<sup>๔๓</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๕/๗๓.)

“... ความเคิบอาบ ธรรมชาติที่เกาะกุมรูป เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาตินนกรูปข้างใจ แม้อื่นใดมีอยู่นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน”<sup>๔๔</sup>

๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ มีลักษณะก่อให้เกิดการเปลี่ยนภาวะมีความร้อน ความเย็น อุณหภูมิ คุณสมบัติตามนัยพระอภิธรรมแสดงไว้ว่า

“...ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาตินนกรูปข้างใจ ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายเราร้อน แม้อื่นใดมีอยู่นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน”<sup>๔๕</sup>

๔) วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะเด่น คือ มีหน้าที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว การพัดอันทำให้ร่างกายสั่นไหว แปรสภาพเป็นลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ เป็นคุณสมบัติในพระอภิธรรมแสดงไว้ว่า

“...ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูป เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาตินนกรูปข้างใจ ...แม้อื่นใดมีอยู่นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายใน”<sup>๔๖</sup>

ธาตุทั้ง ๔ หรือมหาภูตรูป ๔ นี้ เป็นสหชาติธรรม คือ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน เกิดร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นปรากฏ ฌ ที่ใด จะต้องปรากฏ ฌ ที่นั้นครบทั้ง ๔ เสมอ แต่บางครั้งอาจจะธาตุใดธาตุหนึ่งยิ่งและหย่อนกว่ากันเท่านั้น จะขาดธาตุใดธาตุหนึ่งใน ๔ ธาตุไปแม้แต่เพียงธาตุเดียวไม่ได้เลย

ในพระพุทธศาสนาได้วิเคราะห์ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ลงไปถึงหน่วยเล็กที่สุดเป็นปรมาณู เรียกว่า รูปกลาป แปลว่า รูปที่อยู่กันเป็นหมวดหมู่ มีลักษณะประกอบพร้อมด้วยองค์ ๔ คือ (๑) เกิดพร้อมกัน (๒) ดับพร้อมกัน (๓) มีที่อาศัยพร้อมกัน และ (๔) ต้องเป็นที่รวมแห่งองค์ทั้ง ๔ นี้ด้วย<sup>๔๗</sup>

## (๒) รูปอาศัย หรืออุปาทายรูป ๒๔

รูปกลาปของธาตุทั้ง ๔ นี้ เมื่อเกาะกุมกันหรือรวมตัวกันแล้วทำให้เกิดคุณสมบัติต่างๆ ขึ้นเรียกว่า อุปาทายรูป คือ รูปอาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔ มี ๒๔ รูป<sup>๔๘</sup>

<sup>๔๔</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๖/๗๓.

<sup>๔๕</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๗/๗๔.

<sup>๔๖</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๘/๗๕.

<sup>๔๗</sup> ชุนสรพกิจ โกศล, ชุน สรรพกิจโกศล, **คู่มือการศึกษาอุปาสังคหวิภาค พระอภิธัมมัตถสังคห ปริเฉทที่ ๖**, (กรุงเทพมหานคร : คณะธรรมสาส์กฉาวัดมหาธาตุ, ๒๕๑๘), หน้า ๒๓,

<sup>๔๘</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๑๖๘/๕๐๔.

๑) ปสาทรูป ๕ รูปที่เป็นประสาทฝ่ายรับอารมณ์ คือ

- |              |           |
|--------------|-----------|
| ๑. จักขุปสาท | รับสี     |
| ๒. โสตปสาท   | รับเสียง  |
| ๓. ฆานปสาท   | รับรส     |
| ๔. ชิวหาปสาท | รับกลิ่น  |
| ๕. กายปสาท   | รับสัมผัส |

๒) โคจรรูป หรือวิสัยรูป ๔ คือ รูป ที่เป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น และกายโดยตรง ได้แก่

- |          |       |
|----------|-------|
| ๑. รูปะ  | รูป   |
| ๒. สัททะ | เสียง |
| ๓. คันธุ | กลิ่น |
| ๔. รสะ   | รส    |

๓) ภาวะรูป ๒ คือ รูปที่แสดงภาวะความเป็นหญิง ความเป็นชายให้รู้ได้ด้วยใจ เป็นรูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน ได้แก่

- |              |        |
|--------------|--------|
| ๑. ปุริสภาวะ | เพศชาย |
| ๒. อิตถีภาวะ | เพศชาย |

๔) หทัยรูป ๑ คือ รูปเป็นที่ตั้งของจิต เป็นรูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน ได้แก่

- |         |                      |
|---------|----------------------|
| ๑. หทยะ | ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ |
|---------|----------------------|

๕) ชีวิตรูป ๑ คือ รูปที่เป็นชีวิต มีหน้าที่รักษารูป (รูปที่เกิดขึ้นเพราะกรรมในอดีต) ที่เกิดพร้อมกับตนให้คงอยู่ และเป็นไปได้ตลอดอายุขัยของรูปนั้นๆ ได้แก่

- |                 |                    |
|-----------------|--------------------|
| ๑. ชีวิตินทรีย์ | อินทรีย์ คือ ชีวิต |
|-----------------|--------------------|

๖) อาหารรูป ๑ รูป คือ อาหาร

- |                  |                              |
|------------------|------------------------------|
| ๑. กวฬิงการอาหาร | อาหารคือ คำข้าว, อาหารที่กิน |
|------------------|------------------------------|

๗) ปริจเฉทรูป ๑ คือ รูปที่กำหนดเทศะ คือ ภาวะที่ว่างเปล่าในร่างกาย

- |              |                    |
|--------------|--------------------|
| ๑. อากาสธาตุ | สภาวะ คือ ช่องว่าง |
|--------------|--------------------|

๘) วิญญูติรูป ๒ คือ รูป ที่ทำให้เกิดพฤติกรรม การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย

- |               |         |
|---------------|---------|
| ๑. กายวิญญูติ | ท่ายกาย |
| ๒. วจวิญญูติ  | ทางวาจา |

๙) วิการรูป ๓ คือ รูปที่แสดงภาวะพิเศษได้

- |              |                  |
|--------------|------------------|
| ๑. สหุตา     | ความเบา          |
| ๒. มุทุตา    | ความอ่อนสลวย     |
| ๓. กัมมัฏญตา | ความควรแก่การงาน |

๑๐) ลักษณะรูป ๔ คือ รูปที่แสดงลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด

- |            |              |
|------------|--------------|
| ๑. อุปาจยะ | ความเกิด     |
| ๒. สันสติ  | ความสืบต่อ   |
| ๓. ชรตา    | ความทรุดโทรม |
| ๔. อนิจจตา | ความแตกสลาย  |

ในพระอภิธรรม ยังได้อธิบายเพิ่มเติมและแสดงบ่อเกิดของรูปทั้ง ๒๘ นี้ โดยชี้ให้เห็นว่า รูปนั้นไม่ใช่มอยุ่อย่างอิสระหรือเลื่อนลอยที่แท้แล้วจะต้องมีรูปสมมุฐาน คือ สมมุฐานที่ทำให้เกิดรูป เป็นองค์ประกอบซึ่งมี ๔ สมมุฐาน<sup>๔๙</sup>

๑) กรรมสมมุฐาน คือ มีกรรมเป็นสมมุฐานให้เกิดรูป “กรรม” หมายถึง การกระทำด้วยกาย วาจา และใจ ที่เป็นกุศล และอกุศลเจตนา อันได้ทำมาแล้วในภพก่อน หรือภพนี้ เรียกรูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมมุฐานนี้ว่า กัมมชรูป และเกิดขึ้นในสังขารเหล่านั้นทุกๆ อนุขณะจิต นับแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้น

๒) จิตสมมุฐาน คือ มีจิตเป็นสมมุฐานให้เกิดรูป “จิต” หมายถึง รูปที่แสดงอาการของสังขารทั้งหลาย ได้แก่ การยืน เดิน นั่ง นอน ตลอดจนการพูดจาหรือหายใจเข้าออกในปัจจุบันภพ รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมมุฐานนี้เรียกว่า จิตตชรูปและย่อมเกิดขึ้นทุกอุปาท (ระยะที่เกิดขึ้นของจิต) ขณะของจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังก์ต่อจากปฏิสนธิจิตดับลงเป็นต้นไป

๓) อุตุสมมุฐาน คือ มีอุตุเป็นสมมุฐานให้รูปเกิด “อุตุ” หมายถึง อุณหภูมิ ได้แก่ เตโชธาตุ คือ สีตเตโช (ความเย็น) และอุณหเตโช (ความร้อน) ซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งภายในและภายนอกร่างกายของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย รูปที่เกิดจากอุตุเป็นสมมุฐานนี้เรียกว่า อุตุชรูป อุตุชรูปที่เกิดขึ้นในสังขารทั้งหลายที่มีชีวิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นตั้งแต่ฐิติขณะ (ระยะที่จิตดำรงอยู่) ของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป ส่วนรูปที่อยู่ภายนอกสังขารนั้น เกิดเมื่อรูปนั้นตั้งขึ้นเรียบร้อยแล้วเวลานั้นก็ทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้นได้เรื่อยไปไม่ขาดสาย

<sup>๔๙</sup> วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ : ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค และนิพพานปรมัตถ์, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนมมหานีรานนท์, ม.ป.ป.), หน้า ๖๔-๖๕.

๔) อาหารสมมุติฐาน คือ มีอาหารเป็นมุขฐานให้เกิด “อาหาร” หมายถึง โอชาในอาหารต่างๆ ที่สัตว์ทั้งหลายได้กลืนกินเข้าไป เมื่อได้รับการย่อยจาก ปาจากเตโชธาตุ คือ ไฟธาตุที่ย่อยอาหารแล้ว ก็จะทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นภายในร่างกาย สัตว์นั้นทุกขณะจิตที่โอชาของอาหารแผ่เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้น<sup>๕๐</sup>

นอกจากรูป ๒๘ นี้แล้ว ลักษณะต่างๆ เช่น ความสูง ดำ ขาว อ้วน ผอม สวย ไม่สวย เหล่านี้ก็จัดเป็น อุปาทยรูป

จากสมมุติฐานของรูปดังกล่าวจะเห็นว่าสมมุติฐานของรูปต้องมีจิตเป็นองค์ประกอบสำคัญ แม้แต่ กัมมสมมุติฐานก็ต้องขึ้นอยู่กัวจิตอีกด้วยดังนั้นพอจะสรุปมุมมองของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับรูปหรืออีกนัยหนึ่ง “กาย” ของมนุษย์ได้ว่าเป็นองค์ประกอบส่วนที่ต้องมีจิตเพื่อการดำรงอยู่แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะรับรองการมีอยู่ของรูปแต่รูปก็มีฐานะด้อยกว่าจิต

## ข. จิต ในทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “จิต” ตามความหมายของรูปศัพท์ คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ ตามหลักพระอภิธรรมจะจำแนกจิตออกเป็น ๘๗ ดวง โดยพิสดารเป็น ๑๒๑ ดวง<sup>๕๑</sup> นอกจากนี้ จิตยังเป็นไวยาพจน์กับคำอีกหลายคำซึ่งใช้แสดงหน้าที่ต่างๆ กันตามธรรมชาตินั้นๆ<sup>๕๒</sup> มีรายละเอียด ดังนี้

- (๑) ธรรมชาติใด ย่อมคิด ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “จิต”
- (๒) ธรรมชาติใด ย่อมน้อมไปหาอารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “มโน”
- (๓) ธรรมชาติใด ที่รวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “หทัย”
- (๔) ธรรมชาติใด ที่มีฉันทะไว้ภายใน ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “มานัส”
- (๕) ธรรมชาติใด ที่มีลักษณะผ่องใส ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “ปัญทระ”
- (๖) ธรรมชาติใด ที่ต้องอาศัยอายตนะเป็นเครื่องติดต่อกับอารมณ์ ที่มากกระทบธรรมชาตินั้น ชื่อว่า “มนายตนะ”
- (๗) ธรรมชาติใด ที่ต้องอาศัยอายตนะเป็นอินทรีย์ที่ครองความเป็นใหญ่ในกิจการทั้งปวงธรรมชาตินั้นชื่อว่า “มโนทริย”

<sup>๕๐</sup> อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน, วรณสิทธิ ไวยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ : ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค และนิพพานปรมัตถ์, หน้า ๖๕-๗๒.

<sup>๕๑</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

<sup>๕๒</sup> อภิ.ส. ๓๔/๔๕/๘๘.

(๘) ธรรมชาติใด ที่รู้แจ้งในอารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “วิญญูญาณ”

(๙) ธรรมชาติใด มีจิตวิญญูญาณเป็นเหตุปัจจัยมาประกอบ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “วิญญูญาณขันธ์”

(๑๐) ธรรมชาติใด ที่รู้อารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “มโนวิญญูญาณธาตุ” จิตมีลักษณะเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เพราะมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา จิตที่ดับในแต่ละขณะเรียกว่าดวงจิตเกิดดับ ๑ ขณะจิตเป็นจิต ๑ ดวง แม้ว่าการเกิดดับของจิตในแต่ละขณะจะกินเวลาสั้นมาก กล่าวคือ พระพุทธองค์ยังทรงแบ่งช่วงของจิตที่เกิดและดับแต่ละขณะออกเป็น ๓ ระยะ ดังนี้

(๑) อุบาทะ ระยะที่เกิดขึ้นของจิต

(๒) จิตติ ระยะที่ดำรงของจิต

(๓) ภังคะ ระยะที่ดับไปของจิต

เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นก็จะแบ่งระยะเวลาย่อยเป็น ๓ ระยะดังกล่าว จิตดวงเก่าที่เกิดขึ้นแล้วดับไป จิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทนที่แล้วก็ดับไป เพื่อให้ดวงใหม่เกิดสืบต่อไป เป็นอย่างนี้เรื่อยไปการสืบต่อเนื่องนี้เรียกว่า “สันตติ”<sup>๕๓</sup>

### ค. เจตสิก ในทางพระพุทธศาสนา

เจตสิก หมายถึง สิ่งที่เป็นคุณสมบัติประกอบกับจิตเกิดร่วมกับจิตและรู้อารมณ์เดียวกับ จิต เช่น ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณาเจตสิกเหล่านี้เป็นสภาพธรรมที่ต้องเกิดกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิกคือความรัก ความโกรธ ความสุขเป็นต้นนั้นก็เกิดไม่ได้ เจตสิกมีลักษณะดังนี้

๑) เจตสิกจะเกิดขึ้นพร้อมจิต

๒) เมื่อเจตสิกจะดับก็ดับพร้อมจิต

๓) เจตสิกจะรับอารมณ์อย่างเดียวกับจิต

๔) เจตสิกจะอาศัยวัตถุอย่างเดียวกับจิต<sup>๕๔</sup>

จิตและเจตสิกนั้นแยกกันไม่ออก คือ ไม่เกิดหรือดับเพียงอันใดอันหนึ่ง จิตเป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกต่าง ๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่มีลักษณะและหน้าที่ในการรู้ธรรมะนั้นต่างกันไปตามลักษณะและกิจการงานของเจตสิกแต่ละ

<sup>๕๓</sup> บุญมี แท่นแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

<sup>๕๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ประเภท เพราะเหตุที่จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นนั้นมีเจตสิกเกิดขึ้นร่วมด้วยมากน้อยต่างกัน และเป็นเจตสิกต่างประเภทกันจึงทำให้จิตต่างกันเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท<sup>๕๕</sup>

### ๒.๒.๔ ความสำคัญของกาย

พระสมุทฺธ ภาวธมฺโม (ทาทอง) ได้กล่าวถึง “ความสำคัญของกาย ความสำคัญของจิต และความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิต” ไว้มีดังนี้ว่า ความสำคัญของกายตามทัศนะในปรัชญาแสดงไว้ว่า กายเป็นทั้งที่ตั้งและเป็นแหล่งแสดงออกของจิต เพื่อให้จิตได้รับรู้หรือสัมผัสกับโลกภายนอก ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ดังนั้น กายจึงเป็นทั้งที่ตั้งและเป็นที่แสดงออกของจิต กายจึงมีความสำคัญต่อจิต และมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต แต่ถ้ากายนี้ละจากโลกนี้ไปแล้ว จิตก็ไม่สามารถที่จะอาศัยอยู่ต่อไปได้ การดำเนินชีวิตของมนุษย์ก็ไม่สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้น กายจึงมีความสำคัญพอๆกับจิต เมื่อกายกับจิตมีอยู่ สภาวะธรรมที่เป็นความทุกข์และความสุขของมนุษย์จึงเกิดตามมาเป็นของคู่กัน นั่นคือ ทุกข์กายกับทุกข์ใจ และสุขกายกับสุขใจ ในที่นี่จะได้ศึกษาความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจโดยสังเขป ซึ่งเป็นรังของโรค ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

ความทุกข์ทางกาย เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนืออำนาจมนุษย์จะเข้าควบคุมได้เป็นสภาวะธรรมที่เป็นตามธรรมชาติ มนุษย์อาจจะทำได้เพียงพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นไปได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น เช่น การระวังรักษสุขภาพให้แข็งแรงไม่ให้เจ็บป่วย ดำรงชีวิตด้วยความรอบคอบ เพราะมนุษย์ก็ถูกครอบงำด้วยกฎไตรลักษณ์ คือหนีไม่พ้นความแก่ ความเจ็บ ความตายไปได้ ทางที่ดีสุดเท่าที่มนุษย์จะทำได้ คือ หาทางพยายามควบคุมจิตใจ ไม่ให้หวั่นไหวไปกับโลกธรรมทั้งหลายที่ต้องประสบ มนุษย์จะมีชีวิตอยู่เหนือกฎธรรมชาติได้ด้วยอิสรภาพทางใจเท่านั้น แต่ไม่สามารถมีอิสระที่แท้จริงทางกายได้เลย แม้พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว

<sup>๕๕</sup> สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตสังเขป และภาคผนวก**, (กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐-๓๑. อ้างใน, พระเดชพระคุณฯ มะลิแก้ว, “มุมมองของพระพุทธศาสนาต่อการใช้สเต็มเซลล์ในการรักษาโรค” ,**วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕-๔๐.

การวิเคราะห์สภาวะธรรมทางกายในปรมัตถ์ คือ ความเป็นจริงสูงสุด ซึ่งถูกครอบงำด้วยกฎไตรลักษณ์ แต่ในแง่ศีลธรรมที่เกี่ยวกับความประพฤติหรือความประพฤติชั่วนั้น ทางพระพุทธปรัชญามีทรรศนะว่า กายเป็นบ่อเกิดของกิเลสตัณหาที่สำคัญ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์มีความอยากหรือความปรารถนาทางกายเกินพอดี ก็จะเป็นเหตุให้มนุษย์ผิดศีลธรรมซึ่งเป็นปัญหาทางสังคมตลอดมา ส่วนความทุกข์ทางใจ มักมีสาเหตุเบื้องต้นมาจากความอยากมีความอยากเป็นที่ไม่มีที่สิ้นสุด อันเกี่ยวโยงกับความโลภ ในความทุกข์กาย เป็นเบื้องต้นมากกว่าอย่างอื่น อย่างไรก็ตาม ความดีความชั่วของมนุษย์ อันเนื่องมาจากกรรม ๓ ทาง คือ ทางกาย วาจา และใจ ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่า มาจากการกระทำทางกายเสีย ๒ ทาง คือ ทางกายกรรมวจีกรรม<sup>๕๖</sup> ในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา เริ่มต้นด้วยการควบคุมการกระทำทางกายก่อนด้วยข้อปฏิบัติ คือ ศีลแล้วจึงควบคุมจิตอันเป็นเบื้องต้นสูงขึ้นไป นั่นคือการทำสมาธิเป็นเหตุนำไปสู่ปัญญา คือ การเห็นแจ้งแทงตลอดซึ่งสัจธรรมในที่สุด

### ๒.๒.๕ ความสำคัญของจิต

ความสำคัญของจิตตามทัศนะพระพุทธปรัชญาแสดงไว้ว่า จิตเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญาในชีวิตมนุษย์ มนุษย์จะเศร้าหมองหรือผ่องใสก็เพราะจิตเท่านั้นชักนำไป ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า

“...เธอถามอย่างนี้ว่า โลกอันอะไรหนอแลนำไป โลกอันอะไรชักมา และบุคคลลู่อำนาจของอะไร ที่บังเกิดขึ้นแล้ว ดูก่อนภิกษุ โลกอันจิตแลนำไป อันจิตชักมา และบุคคลย่อมลู่อำนาจของจิตที่บังเกิดขึ้นแล้ว”<sup>๕๗</sup>

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ หากบุคคลใด มีใจชั่วจะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป ประหนึ่งล้อเกวียนหมุนตามรอยเท้าโค”<sup>๕๘</sup>

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ เพราะจิตผ่องแผ้ว”<sup>๕๙</sup> “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอย่าไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่อบรมแล้ว ย่อมควรแก่การงาน ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ ...ย่อมนำสุขมาให้เหมือนจิต”<sup>๖๐</sup>

<sup>๕๖</sup> ที.ปา ๑๑/๒๓๐/๑๔๖. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๕๗</sup> อง.จตุกก. ๒๑/๑๘๖/๒๐๒. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๕๘</sup> พุ.ธ. ๒๕/๑/๑๕. ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๑๘. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๕๙</sup> ส.ข. ๑๗/๑๐๐/๑๑๘. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๐</sup> อง. เอก. ๒๐/๒๒-๓๐/๔-๕. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

จะเห็นได้ว่า จิตนั้นเป็นใหญ่ สามารถควบคุมกายให้เป็นไปตามสภาวะอาการนั้นๆ แม้กระทั่งสัตว์ทั้งหลายย่อมจะเศร้าหมอง ถ้าจิตนั้นมีความเศร้าหมอง และจิตนั้นสามารถที่จะสร้างสิ่งที่วิจิตรต่างๆ ขึ้นมาได้ เพราะความสามารถของจิตนั่นเอง ที่เกิดขึ้นมาได้ก็เพราะในตัวจิตนั้นเองมีอำนาจแห่งการสร้างสรรค์อยู่ จิตเท่านั้นที่บันดาลสุขและทุกข์ให้แก่มนุษย์ แม้ความทุกข์ของมนุษย์ที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ อันมนุษย์ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ผู้มีปัญญาที่ควบคุมจิตไว้ได้ย่อมจะสามารถมีความสุขทางใจได้แม้ในขณะที่กายเป็นทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า จิตฺตฺหนฺตํ สุขาวหํ จิตฺตํ ฝักดีแล้วย่อมนำสุขมาให้<sup>๖๑</sup> และดังพุทธพจน์ที่ว่า นรชนในโลกนี้ ผู้ประกอบด้วยปัญญา แม้ในเวลาที่ดินตกทุกข์ ก็ย่อมได้รับความสุข<sup>๖๒</sup>

เมื่อกล่าวโดยสรุป การกระทำต่างๆ ของมนุษย์ เป็นผลมาจากการทำงานร่วมกันของจิตและร่างกาย องค์ประกอบทั้งสองของชีวิตมนุษย์ จึงเป็นส่วนประกอบของกันและกัน จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน แม้พุทธปรัชญาจะมีทรรคนะที่ให้จิตมีความสำคัญมากกว่ากาย เหมือนคำกล่าวที่ว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว แต่จิตก็ต้องมีกายเป็นที่อาศัยและแสดงออก ในขณะเดียวกันก็จะต้องไม่มีความหมายเลย ถ้าปราศจากจิต และที่สำคัญถ้าไม่มีจิตก็จะมีกายไม่ได้ ความสำคัญอย่างแยกจากกันไม่ได้ของกายและจิตนี้ ดังที่พระพุทธพจน์ตรัสไว้ในชาลยสูตร ที่ชนิกายว่า ภิกษุผู้รู้เห็นความจริง ไม่ควรกล่าวว่า ชีวิตกับสรีระเป็นอันเดียวกัน หรือกล่าวว่า ชีวิตกับสรีระเป็นอันคนละอัน<sup>๖๓</sup> ดังนั้น จิตและกายต่างต้องอาศัยกันและกันเพื่อการดำรงอยู่ต่อไป

นอกจากนี้ในพุทธปรัชญายังได้แสดงความหมายของชีวิตที่ดำเนินต่อเนื่อง ไปตามธรรมชาติ โดยอาศัยความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยทั้งหลายและเรียกความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยหมุนเนื่องกันนี้ว่า กฎธรรมชาติ<sup>๖๔</sup>

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องกฎธรรมชาติดังกล่าวมาพบว่า กฎธรรมชาตินี้มีหลักใหญ่อยู่ ๒ หมวด ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปัจจุสมุปบาท ความจริงธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในแต่ละแง่หรือในแต่ละแนว เพื่อให้มองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน คือ กฎไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจา) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และอนัตตา (อนตตตา) โดยเหตุที่สิ่ง

<sup>๖๑</sup> ชุ.ธ. ๒๕/๓๕/๒๒. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๒</sup> ชุ.เถร. ๒๖/๓๗๒/๓๔๔. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๓</sup> ที.สี. ๙/๓๗๙/๑๖๐. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๔</sup> พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๗.

เหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกัน อาศัยกันและกันทั้งเป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบต่อเนื่องกันตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาทก็มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันแก่กันเป็นกระแสนมองเห็นลักษณะได้ว่า เป็นไตรลักษณ์

“หลักปฏิจจสมุปบาท” ในรูปของกฎธรรมชาติตามหลักทั่วไป ได้แก่

- |                             |                                             |
|-----------------------------|---------------------------------------------|
| ก. อิมสมึ สติ อิทโหติ       | เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี                 |
| อิมสุปปาตา อิทูปฺปชฺชติ     | เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด             |
| ข. อิมสมึอสติอิทโหติ        | เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี           |
| อิมสฺส นิโรธาอิทํ นิรุชฺฌติ | เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ <sup>๖๕</sup> |

ในกฎธรรมชาตินี้ ชีวิตนั้นเกิดเพราะอาศัยการประชุมแห่งเหตุปัจจัย ตามหลักอิทัปปัจจยตา ซึ่งหมายถึง การประชุมปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ อิทัปปัจจยตา คือ กฎธรรมชาติ หรือธรรมนิยาม ที่สร้างระเบียบแบบแผนให้กับโลกและชีวิตกฎนี้มีอยู่เอง ไม่มีใครสร้างหรือบัญญัติ พระพุทธเจ้าเพียงแต่ทรงค้นพบกฎและประกาศแก่ชาวโลกเท่านั้น ดังพุทธพจน์ว่า ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นยังคงมีอยู่เป็นธรรมชาติเป็นธรรมนิยาม คือ หลักอิทัปปัจจยตา ตถาคตตรัสรู้เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอกแสดงวางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจ้งแจ้ง ทำให้เข้าใจง่าย และตรัสว่า<sup>๖๖</sup>

“หลักอิทัปปัจจยตา มีชื่อเรียกเป็นที่รู้จักกันดีว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่สำคัญมากดังพุทธพจน์รับรองว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นปฏิจจสมุปบาท”<sup>๖๗</sup>

ดังนั้น ชีวิต จึงเกิดจากการประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งดำเนินไปตามกระบวนการหรือกฎของปฏิจจสมุปบาท การเคลื่อนไหว และการเปลี่ยนแปลงของชีวิต ที่ดำเนินไปตามวัฏจักร มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และแตกสลายไป โดยอาศัยการประชุมกันของกลุ่มเหตุปัจจัยต่างๆ หลายอย่างดังกล่าว มาเชื่อมโยงเกี่ยวของสัมพันธ์กันโดยไม่ขาดสายนั่นเอง

<sup>๖๕</sup> ส.นิ. ๑๖/๓๗/๖๒. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๖</sup> ส.นิ. ๑๖/๒๐/๒๕. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๗</sup> ม.ม. ๑๒/๓๐๖/๒๗๐. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

## ๒.๒.๖ ความสัมพันธ์ของกายและจิต

ได้กล่าวแล้วว่า องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์นั้นต้องประกอบด้วยกายและจิต เพราะทั้งสอง ความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือ ตามทัศนะปรัชญาได้กล่าวถึงองค์ประกอบหลักของชีวิตมนุษย์ไว้ ๒ ประการ คือ กายกับจิต นั่นคือ กาย เป็นธาตุที่ไม่รู้ ส่วนจิตเป็นธาตุที่รู้ จะเห็นได้ว่าถ้าชีวิตมนุษย์มีแต่กาย ชีวิตมนุษย์ก็จะมีสภาพเป็นเหมือนสสาร ไม่สามารถเกิดความรู้ใดๆ ทั้งไม่สามารถรับรู้การกระทำดีการกระทำชั่ว ถ้าปราศจากจิต ชีวิตมนุษย์ก็ไม่อาจจะมีคุณค่าทางจริยธรรมได้ ดังพุทธพจน์ได้ตรัสไว้ว่า กายเกิดเพราะจิต เพื่อเป็นที่อยู่ของจิต ฉะนั้นทั้งกายและจิต<sup>๖๘</sup> จึงมีฐานะเป็นองค์ประกอบของกันและกัน<sup>๖๙</sup>

ดังนั้นจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ อย่างไรก็ตาม ทั้งกายและจิตก็ทำหน้าที่ต่างกันแต่ก็มีความสัมพันธ์ของกันและกันอย่างแยกไม่ออก

## ๒.๓ ลักษณะของการดำรงอยู่ของชีวิต

### ๒.๓.๑ ลักษณะการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์

ชีวิตทุกชีวิตต้องอาศัยอาหารเป็นที่ตั้งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้ดำรงอยู่ คำว่า อาหาร หมายถึง สิ่งที่น่ามาซึ่งชีวิต ดังรูปวิเคราะห์ซึ่งปรากฏใน อภิธานปฎิปปิกาสุจิตว่า “อาหารติ พลาญนีติ อหาโร”<sup>๗๐</sup> ที่ชื่อว่า อาหารเพราะนำมาซึ่งพลังและอายุ

ดังนั้นอาหารจึงมีความสำคัญยิ่งในการดำรงชีวิต ดังหลักฐาน อาหารจึงมีความสำคัญยิ่งในการดำรงชีวิต ดังหลักฐานซึ่งปรากฏในทีฆนิกาย ปฏิกวรรค พระสัตนตปิฎกไว้ว่า

“สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เศรษฐีเขตพระนครสาวัตถี พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด อาหาร ๔ เป็นไฉน คือ

๑. กวฬิงการอาหาร คือ อาหารเป็นคำๆ คือหยาบและละเอียด

๒. ผัสสาหาร อาหาร คือ การสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

<sup>๖๘</sup> พุ.ธ. ๒๕/๓๗/๒๒. ฉบับ จุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

<sup>๖๙</sup> พระสมุทฺธ ภาวธรรมโม (ทาทอง), หน้า ๓๑-๓๗.

<sup>๗๐</sup> ต. นาคตะประทีป, บาลีอภิธานปฎิปปิกา และสุจิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๔),

๓. มโนสัญญาเจตนาหาร คือ เจตนาที่บันทึกไว้ในสัญญา แห่งใจ

๔. วิญญาณหาร คือ อาหารคือวิญญาณ<sup>๗๑</sup>

จากพุทธพจน์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า อาหารเหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของ หมู่วัตถุ เพื่ออนุเคราะห์หมู่วัตถุผู้แสวงหาที่เกิด

อนึ่ง เพื่อที่จะอธิบายขยายความเกี่ยวกับเรื่องอาหาร ๔ ในทรรคนะพุทธปรัชญา ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอทรรคนะของท่านผู้รู้ ซึ่งได้อรรถาธิบาย เรื่องอาหาร ดังกล่าวไว้อย่างน่าฟังดังต่อไปนี้ว่า

๑) กวฬิงการหาร อาหารเป็นคำๆ ได้แก่ อาหารที่สัตว์บริโภคเป็นมื้อเป็นคำๆ เช่น ข้าว ขนมปัง เป็นต้น กวฬิงการหารทั้งหมดนั้นล้วนประกอบจาก ดิน น้ำ ลม ไฟ ในบรรยากาศทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น น้ำที่มนุษย์ดื่ม เมื่อเข้าไปสู่ร่างกาย ช่วยทำให้เกิดปฏิกิริยาเคมีช่วยหล่อลื่นและช่วยลำเลียงสารต่างๆ จนพอควรแล้ว ก็จะถูกถ่ายออกมาจากร่างกาย เป็นเหงื่อ ระบายไปในอากาศบ้าง เป็นปัสสาวะซึมลงไปในดินบ้าง น้ำนั้นเมื่อซึมผ่านชั้นดินแล้วก็รวมตัวกัน เบื้องล่างเป็นสายน้ำ สายน้ำซึมผ่านร่องหินไปรวมกันเป็นธารน้ำ ธารน้ำไหลไปรวมกันเป็นลำ คลอง ลำคลองไหนไปรวมกับแม่น้ำ แม่น้ำไหลไปรวมกันเป็นทะเลเป็นมหาสมุทร ในขั้นตอนของการไหลไปนี้ มนุษย์บางพวกก็ดูดน้ำนั้นกลับมาเป็นน้ำประปาบริโภค น้ำที่เหลือมหาสมุทรก็จะถูก แดดเผาระเหยกลายเป็นไอน้ำ ละอองน้ำลอยไปในบรรยากาศเมื่อความกดอากาศและอุณหภูมิ พอเหมาะก็กลั่นตัวเป็นหยาดฝนตกลงมาให้สัตว์ทั้งหลายบริโภคกันอีก สัตว์เหล่านั้นบริโภคแล้วก็ ถ่ายเป็นเหงื่อเป็นปัสสาวะอีก หมุนวนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป

๒) ผัสสาหาร อาหารคือการสัมผัส ได้แก่ การกระทบรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ ตราบที่ยังมีการกระทบรับรู้ ณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง ชื่อว่าสัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่ หากไม่มีการกระทบรับรู้ ณ ส่วนใดเลย ชื่อว่าสัตว์นั้นไม่มีชีวิตแล้ว การกระทบรับรู้ดังกล่าว คือ ตา ได้เห็นภาพ หู ได้ยินเสียง จมูก ได้ดมกลิ่น ลิ้น ได้ลิ้มรส กาย ได้ถูกต้องสิ่งต่างๆ และใจได้รู้อารมณ์ที่เกิดขึ้น

๓) มโนสัญญาเจตนาหาร อาหาร คือ มโนสัญญาเจตนา ได้แก่ เจตนา คือ ความจงใจ ความ ตั้งใจ ความหมายใจ ซึ่งบันทึกไว้ในมโนสัญญา ทั้งในระดับที่ระลึกได้ตามปกติ (Conscious) อังกฤษ) และภวังค์ (Subconscious) ซึ่งระลึกได้ยาก มโนสัญญาเจตนาหาร นี้จะเป็นตัวหล่อ เลี้ยง ความพยายามในการดำรงอยู่เพื่อความเป็นไป เช่น บุคคลอยากเป็นกษัตริย์ ตราบใดที่เขา ยังไม่ได้ครองบัลลังก์ราชา เขาผู้นั้นจะพยายามดำรงอยู่เพื่อความเป็นกษัตริย์ให้ได้จะไม่ยั้ง

<sup>๗๑</sup> ที.ปา. ๑๑/๓๑๐/๒๐๓. ฉบับจุฬาลงกรณ์, ๒๕๐๐.

หรือไม่อยากตายไปก่อนที่จะได้เป็นกษัตริย์ มโนสัญเจตนา นี่เองที่เป็นองค์แห่งภพ (ภวังค์ = ภวะ + องค์) ก่อให้เกิดการกำหนดความเป็นรูปแบบต่างๆ และการพยายาม (ดิ้นรน) เพื่อให้บรรลุความเป็นไปตามเจตนาที่บันทึกไว้ในมโนนั้น

(๔) วิญญาณอาหาร อาหารคือวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป เมื่อกำหนดรู้วิญญาณอาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามได้ด้วย

ดังนั้น การดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์อยู่ได้ด้วยอาหารเหล่านั้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “สพฺเพ สตฺตา อาหารภูฏิติกา” สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร<sup>๗๒</sup>

กล่าวโดยสรุป การดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ย่อมมีองค์ประกอบทั้งฝ่ายรูปธรรม และฝ่ายนามธรรมเพื่อส่งเสริมให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้ ถ้าขาดปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งชีวิตมนุษย์ก็ไม่สามารถที่จะดำรงชั้น ๕ อยู่ได้ในที่สุด

### ๒.๓.๒ ลักษณะคุณค่าของการมีชีวิตอยู่

พระเดชณรงค์ มะลิแก้ว ได้กล่าวไว้ว่า คุณค่าของชีวิตมนุษย์แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะไว้ว่า ชีวิตตามเกณฑ์พระพุทธศาสนาถือว่า ประกอบด้วยชั้น ๕ ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกเหนือจากชั้น ๕ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายชั้น ๕ หรือ อยู่ต่างหากจากชั้น ๕ ที่จะมาเป็นเจ้าของหรือควบคุมให้ดำเนินไปในขณะเดียวกัน มนุษย์มีความจำเป็นต้องใช้ปัจจัยหลายด้าน ซึ่งจะได้มาด้วยการแสวงหาอันปราศจากการเบียดเบียน โดยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า “จะต้องทำด้วยกาย วาจา ใจที่สุจริต”<sup>๗๓</sup> การที่มนุษย์ทำด้วยความสุจริตนี้ ย่อมเป็นเครื่องหมายแสดงว่า มนุษย์นั้นเป็นผู้มีศีลธรรม และการเป็นผู้มีศีลธรรมนี้เอง ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน แสดงให้เห็นว่าธรรมนั้นเป็นเครื่องวัดความเป็นคนหรือสัตว์

เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้มีศักยภาพสูงยิ่ง ในอันที่จะพัฒนาชีวิตของตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ที่สำคัญที่สุด คือ มนุษย์เป็นผู้มีความสามารถที่จะฝึกตน และยกระดับจิตใจของตนให้อยู่ในภาวะที่สูงที่สุดได้

ดังพุทธพจน์ว่า “ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ”<sup>๗๔</sup> ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์ที่ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด

อีกทั้งการได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นลาภอันประเสริฐ เพราะมนุษย์มีความสามารถที่จะฝึกฝนและพัฒนาตนให้บรรลุภูมิธรรมตั้งแต่วัตถุระดับต่ำสุดจนถึง

<sup>๗๒</sup> อังใน, พระสมุทฺธ ภาวธรรมโม (ทาทอง), หน้า ๕๔-๕๖.

<sup>๗๓</sup> ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๖-๑๐๙/๑๒๙.

<sup>๗๔</sup> พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๒/๒๓๑.

ระดับสูงสุด คือ มรรค ผล นิพพานได้ กล่าวคือ ถ้าเป็นพระอริยบุคคลก็หมายถึง ผู้ที่พัฒนาตนให้ตั้งอยู่ในภูมิธรรมตั้งแต่ระดับพระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ ดังนั้น คุณค่าของชีวิตและคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั้น จึงขึ้นอยู่กับการพัฒนาจิตใจให้อยู่ในระดับภูมิธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป ซึ่งในหัวข้อนี้จะแบ่งคุณค่าของชีวิตมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา ออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ (๑) คุณค่าของชีวิตที่ว่าด้วยความจริงตามธรรมชาติ (๒) คุณค่าของชีวิตทำด้วยความรู้ตามธรรมชาติ และ (๓) คุณค่าของชีวิตที่ว่าด้วยการพัฒนาทางปัญญา มีรายละเอียดดังนี้ คือ

### ๑) คุณค่าของที่ว่าด้วยความจริงตามธรรมชาติ

พระพุทธศาสนายอมรับความจริง ๒ ระดับ คือ ความจริงที่ว่าโดยสมมุติ (Conventional Truth) เป็นสิ่งที่ชาวโลกบัญญัติเพื่อการรับรู้ร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ เป็นเครื่องมือสื่อสารพอให้สำเร็จในชีวิตประจำวัน ความจริงประเภทนี้ไม่มีความจริงในตัว เช่น มนุษย์ เทวดา แมว สุนัข ต้นไม้ ภูเขา และความจริงโดย ปรมาตม (Ultimate Truth) คือ ความจริงสูงสุดตามสภาวะที่เป็นเอง โดยไม่ต้องอาศัยการสมมุติบัญญัติของชาวโลก เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือจิต เจตสิก รูป นิพพาน ผัสสะ เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์<sup>๗๕</sup> การประพฤติปฏิบัติตามหลักความเป็นจริงนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติตามรู้ว่าสังขารทั้งหลายมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สรรพสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ถาวร สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของไม่ใช่ตัวตน ถ้าการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างรู้เท่าทันสภาวะตามความเป็นจริง ชีวิตย่อมมีคุณค่าที่แท้จริง ดังนั้นควรถือเอาประโยชน์จากความจริงตามกฎธรรมชาติเหล่านั้น คือ กฎไตรลักษณ์<sup>๗๖</sup> ให้เป็นประโยชน์ต่อคุณค่าของชีวิตต่อไปกฎธรรมชาติดังกล่าวประกอบด้วย ๓ อย่าง คือ

### ก. อนิจจตา

หลักอนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง สรรพสิ่งทุกอย่างล้วนมีการเปลี่ยนแปลงทุกขณะ ตัวอย่างเช่น โลกธรรม คือ ธรรมที่ครอบงำโลกและสัตว์โลกเป็นไปตามมันมี ๔ ประการ อาทิ ความเจริญและความเสื่อม โลกธรรมดังกล่าวย่อมมีความแปรผันตลอดเวลา ความเจริญนั้นอาจเปลี่ยนเป็นเสื่อมได้ เมื่อไม่ต้องการความเสื่อมก็ไม่ต้องการประมาท มนุษย์ต้องหลีกเว้น กำจัดเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางเสื่อมพยายามสร้างเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดความ

<sup>๗๕</sup> พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

<sup>๗๖</sup> อภ. ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖๘/๑๐๖๒.

เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี และอยากที่จะรักษาความเจริญนั้นไว้ เมื่อพลาดพลั้งลงไป ก็สามารถปรับปรุงแก้ไขได้ โดยละทิ้งเหตุปัจจัยที่ทำให้เสื่อมนั้น กลับมาสร้างเหตุและปัจจัยที่ทำให้เจริญต่อไป ยิ่งกว่านั้น เมื่อมีความเจริญอยู่แล้วก็สามารถส่งเสริมให้เจริญยิ่งขึ้นได้ โดยเพิ่มพูนเหตุปัจจัยที่จะทำให้เจริญมากยิ่งขึ้น หลักธรรมที่สำคัญ คือ ต้องมีปัญญาที่เป็นคุณค่าของชีวิตภายในโดยตรง ส่วนคุณค่าของชีวิตภายนอก สามารถใช้ปัญญาหลักเว้นความเสื่อมและสร้างสรรค์ความเจริญภายในจิตใจ ชีวิตจึงจะดำรงเป็นอยู่อย่างอิสระ ปัญญาที่รู้เท่าทันความเสื่อมหรือความเจริญ จะช่วยไม่ให้เกิดความทุกข์เกินความสมควร ในเมื่อเกิดความเสื่อมหรือความสูญเสีย และช่วยไม่ให้เกิดความประมาทในเวลาเจริญ ทำให้เข้าถึงหลักความจริงโดยลำดับ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ปราศจากทุกข์ อย่างที่เรียกว่า มีคุณค่าของชีวิตที่สมบูรณ์ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสิ้นไป เป็นธรรมชาติทั้งหลายจึงทำกิจทั้งหลายให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเกิด<sup>๗๗</sup>

## ข. ทุกขตา

หลักทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ ความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ การที่สรรพสิ่งเป็นทุกข์ เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เนื่องจากถูกบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งทั้งหลายที่จะรักษาสภาพของตนไว้จึงต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา เพื่อการดำรงคุณค่าชีวิตที่ดีไว้ การนำชีวิตเข้าสู่ความเจริญและความสุขสมบูรณ์ จำเป็นต้องมีการแก้ไขปรับปรุงตัวอยู่ตลอดเวลา ผู้ที่ฉลาด เมื่อยังยินดีที่จะหาความสุขจากสิ่งเหล่านี้ จึงต้องมีชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทันความจริง แสวงหาและแสวงความสุขอย่างมีสติสัมปชัญญะ รวมถึงรักษาอิสรภาพของจิตไว้ให้ดีที่สุด เมื่อภาวะความขัดแย้งมาบีบคั้นตนเองมาก ก็ต้องรู้จักอยู่อย่างกลมกลืนในธรรมชาติด้วยการประพฤติคุณธรรมต่างๆ อันเป็นปัจจัยให้ใจเปิดกว้างขึ้น เช่น เมตตา คือความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน, กรุณา คือความคิดช่วยเหลือ, มุทิตา คือความพลอยยินดีในความสุขความสำเร็จของผู้อื่น, อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลางตัดสินเหตุการณ์ตามความเป็นจริง<sup>๗๘</sup>

<sup>๗๗</sup> ที่. ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๒๒๑.

<sup>๗๘</sup> พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๗.

การมีชีวิตที่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาตินั้น มีความหมายว่าสามารถถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติและมีความเป็นอยู่อย่างไม่สูญเสียอิสรภาพ คือ อยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ถือว่าเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐสุด ตามพุทธภาษิตที่ว่า “ปัญญา ชีวี ชีวิตมาหุ เสฏโฐ”<sup>๗๙</sup>

### ค. อนัตตา

หลักอนัตตา คือ ความไม่มีอัตตา ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง สรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่มีตัวตนของมันเอง ปราศจากแก่นสารสาระคือตัวตน เกิดจากส่วนประกอบและเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยนั้นๆ หลักอนัตตามีคุณค่าของชีวิตทางจริยธรรม คือ

๑) ละ ลด เลิก โมหะ ความหลงตัวตน หลงลาภ หลงยศ

๒) ละ ลด เลิก ทิฏฐิ ความเห็นผิด และมานะ ความถือตัวถือตน ความหยิ่งยะโส ความแข็งกระด้าง ก้าวร้าวเสียได้<sup>๘๐</sup>

### (๒) คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยความรู้ตามธรรมชาติ

คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยความรู้ตามธรรมชาติ เป็นชีวิตที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวันที่มีความสัมพันธ์กับโลก โดยอาศัย “อายตนะ” หมายถึง เครื่องติดต่อ แदनต่อความรู้ หรือเครื่องรู้ และสิ่งที่รู้ เช่น ตา เป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้, หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้, อายตนะมี ๒ ประเภท

(๑) อายตนะภายนอก เครื่องต่อภายนอก หรือสิ่งที่ถูกรู้มี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ หรืออารมณ์ที่เกิดกับใจ

(๒) อายตนะภายใน เครื่องต่อภายใน หรือเครื่องรับรู้ มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งความรู้ในลักษณะนี้สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท โดยถือ<sup>๘๑</sup> อายตนะ เป็นเกณฑ์ กล่าวคือ

ก. ความรู้ที่ได้ทางปัญจทวาร หรือเบญจทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้แก่ ความรู้ต่อ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส

<sup>๗๙</sup> ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๔๓๓.

<sup>๘๐</sup> ปฐมัม บัญศรีตัน, **หลักพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : น้ำฝนไฉเดีย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๘.

<sup>๘๑</sup> พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

ข. ความรู้ที่ได้ทางมโนทวาร คือ ใจ ได้แก่ ธรรมารมณ หรืออารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายที่ใจรู้ ใจคิด ในแนวพระอภิธรรมได้แยกธรรมารมณออกเป็น ๕ ประเภท<sup>๔๒</sup> มี เวทนาขันธ คือความรู้ต่อเวทนา สุข ทุกข์ เฉยๆ, สังขารขันธ คือ ความรู้ต่อสัญญา ความจำได้ หมายรู้, สังขารขันธ คือความรู้ต่อสังขาร ความนึกคิดปรุงแต่ง, อนิสสณอัปปิหารูป (รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบหรือถูกต้องไม่ได้) ความรู้ต่อรูปที่ละเอียด เช่น บุริสภาวะ (ความเป็นชาย) อิตถิภาวะ (ความเป็นหญิง) อากาส (อวกาศหรือช่องว่าง) สันสติ (ความสืบต่อ) ชรตา (ความทูลดโทรม) เป็นต้น, อสังขตธาตุ คือ ความรู้ต่อพระนิพพาน

### (๓) คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยพัฒนาการทางปัญญา

คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยพัฒนาการทางปัญญา เป็นการพัฒนายปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ประเภท “ภาเวตัพพธรรม” คือ ความรู้ที่ได้จากสิ่งที่ควรอบรมฝึกปฎิบัติ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท โดยเรียงลำดับตามพัฒนาการหรือความเจริญแก่กล้า<sup>๔๓</sup> คือ

ก. สัญญา คือ ความกำหนดได้ หมายรู้ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย คือ จำได้หมายรู้ เช่น สัญญาเกี่ยวกับรูป สัญญาเกี่ยวกับเสียง เป็นต้น

ข. ทิฏฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล ได้แก่ ความรู้ที่ได้จากการสรุป อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทางใดทางหนึ่ง โดยได้คิดกลั่นกรองยอมรับเอาเป็นของตนแล้ว เช่น สัสตติฏฐิ คือ ความเห็นว่าเที่ยง, อุจเฉททิฏฐิ, คือ ความเห็นว่าขาดสูญ

ค. ญาณ คือ ความรู้, ความหยั่งรู้ เป็นเครื่องรู้บริสุทธิ์ที่ผุดโพล่งสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ หรือเรื่องนั้นๆ โดยไม่มีความรู้สึกรบกวนตัวตนหรือความยึดถือเป็นของตน เข้าไปจับ เช่น กัมมัธสกตาญาณ คือ ความหยั่งรู้ภาวะที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน อดีตังสญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ส่วนอดีต

เมื่อมนุษย์ดำรงอยู่ชีวิตอยู่ด้วยกระบวนการรับรู้ คือ มีอายตนะสำหรับติดต่อสื่อสารกับโลกภายนอก ต้องเกี่ยวข้องกับกระแสของโลกธรรมอันนับได้ว่าเป็นกิจกรรมภายนอกของชีวิต ส่วนกิจกรรมภายในนั้นเป็นเรื่องของจิตใจ อันเกี่ยวเนื่องกับธรรมารมณ คุณค่าของชีวิตจะดีหรือไม่ดีย่อมขึ้นอยู่กับกิจกรรมสองประเภทนี้ พระพุทธศาสนาถือว่าคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ขึ้นอยู่กับการพัฒนาคุณค่าภายในหรือคุณค่าทางจิตใจ

<sup>๔๒</sup> อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๑/๑๐๐.

<sup>๔๓</sup> พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๕-๕๐.

ดังนั้นมนุษย์จึงควรพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันความรู้ที่ได้จากปัญจทวาร และมนทวาร ให้เป็นอิสระจากกระบวนการรับรู้ตามกระแสโลกธรรม และเมื่อใดที่มนุษย์สามารถ ดำรงชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทันหลักไตรลักษณ์ตามสภาวะความเป็นจริงของธรรมชาติแล้ว เมื่อนั้น จิตใจของมนุษย์จะคลายความยึดมั่นถือมั่น เกิดความหลุดพ้น เป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดต่างๆ บรรลุถึงความสุขที่เป็นอมตะ ถือว่าเป็นคุณค่าของชีวิตที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง<sup>๔๔</sup>

เมื่อกล่าวโดยสรุป ลักษณะคุณค่าของการมีชีวิตอยู่ ต้องประกอบด้วย ๓ ลักษณะของ ความเป็นมนุษย์อันประกอบคุณค่าของชีวิตมนุษย์ คือ คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยความจริงตาม ธรรมชาติ, คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยความรู้ตามธรรมชาติ และ คุณค่าของชีวิตที่วัดด้วยการพัฒนา ทางปัญญา อันมีความไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันจะนำมาซึ่งความสงบสุข และเกิด ปัญญาอันเป็นเหตุปัจจัยให้หมดจากทุกข์ได้ในที่สุด

## ๒.๔ การสิ้นชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

### ๒.๔.๑ การสิ้นชีวิต

เมื่อมีการเกิดก็ย่อมมีการตายเป็นของธรรมดา เป็นความจริงที่อยู่เบื้องหลังของสรรพ สิ่ง เพราะธรรมชาติของสรรพสิ่งนั้น มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ดังนั้น การตายถึงเป็นสภาพที่ ใครๆ ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ ในปฏิจจสมุปบาทได้กล่าวถึง สาเหตุหรือปัจจัยแห่งการเกิดคือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิด การเกิดนี้แหละเป็นตัวนำไปสู่ความตาย ซึ่งทุกคนจะต้องพบโดยไม่มี ข้อยกเว้น ชีวิตของคนเราที่ดำเนินชีวิตอยู่ทุกวันนี้ก็เป็นลักษณะของการเดินทางไปสู่ความตาย วันหนึ่งผ่านไปก็ถึงก้าวหนึ่งที่ตัวเราก้าวใกล้ความตายเข้าไปทุกขณะ เมื่อถึงคราวตายชีวิตก็แตก สลายไป ความตายนั่นไม่ใช่ที่สุดแห่งชีวิตและไม่ใช่ที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง เพราะความตายเป็น เพียงการดับของสังขาร ความตายนี้เองที่เป็นภัยคุกคามของชีวิตมนุษย์มากที่สุด เป็นอุปสรรค ของชีวิตอันร้ายแรงที่สุด ดังนั้น จึงมีนักจิตวิทยาปรัชญาทั้งนักวิทยาศาสตร์ตั้งแต่สมัยโบราณมา จนถึงปัจจัยได้พยายามค้นคว้าทดลอง เพื่อหาคำอธิบายเรื่องความตายนี้มาตลอด

ในหนังสือโพธิธรรมที่ปณีได้อธิบายสภาพของความตาย ได้แก่สภาวะดังนี้ คือ<sup>๔๕</sup>

ความตาย คือ จุติ

ความตาย คือ ภาวะที่เคลื่อน

<sup>๔๔</sup> อ่างใน, พระเดชณรงค์ มะลิแก้ว, หน้า ๔๕-๔๗.

<sup>๔๕</sup> เดือน คำดี, ศาสนาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑๔.

|         |     |                   |
|---------|-----|-------------------|
| ความตาย | คือ | ความทำลาย         |
| ความตาย | คือ | ความหายไป         |
| ความตาย | คือ | ความทำกาละ        |
| ความตาย | คือ | ความแตกไปแห่งขันธ |
| ความตาย | คือ | มฤตยู             |
| ความตาย | คือ | ความตาย           |
| ความตาย | คือ | ความทิ้งซากศพไว้  |

สภาวะเหล่านี้ เรียกว่า ความตาย คือร่างกายที่สิ้นลมหายใจอนันต์ไม่ไหวติง นอนตัวแข็งทื่อเหมือนท่อนไม้ นั่นเอง นี่คือนิยามของสภาวะความตาย ความตายที่เรียกว่าความเป็นทุกข์นั้น เพราะความตายนั่นเป็นกานำมาซึ่งไม่ดีแก่ผู้พบเห็น ที่ตัวละจากโลกนี้ไป จะด้วยสมัครใจหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมีการจุติเคลื่อนไปทั้งสิ้น ทรัพย์สมบัติต่างๆ ตลอดจนคนรักที่ซึ้ง ที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ก็ต้องพลัดพรากจากไปทั้งหมด ดังนั้น ความตายนี้จึงจัดว่าเป็นทุกข์ และสภาพของคนที่จะตายได้แสดงออกเป็น ๒ สภาพ คือ

๑. สภาพทางกาย คือ สภาพที่ร่างกายไม่มีชีวิตอยู่ต่อไปอีก

๒. สภาพทางจิต คือ สภาวะธรรมที่จิตจุติเคลื่อนออกไปจากร่างกาย ไปเกิดในภพต่างๆ ตามผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ก่อนตาย

ส่วนการตายหรือการสิ้นชีวิต ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แก่ ความขาดไปแห่งชีวิตรูป หรือชีวิตินทรีย์ที่เนื่องในภพหนึ่งๆ เรียกว่า การสิ้นชีวิต<sup>๔๖</sup>

ชีวิตินทรีย์ ก็เป็นหนึ่งในจำนวนของอุปาทนรูป ๒๔ โดยมีวิเคราะห์ว่า ชีวิตินุติสหชาตธมมา เอเตนาคีชีวิติ<sup>๔๗</sup> แปลความว่า สหชาตรูปทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ได้ด้วยการอาศัยรูป ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สหชาตรูปทั้งหลายเป็นอยู่ได้นั้น จึงชื่อว่า ชีวิตินทรีย์ และชีวิตรูปหรือชีวิตินทรีย์นี้ในพระอภิธรรมได้แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. ชีวิตของรูปธรรม ได้แก่ ชีวิตของ คน สัตว์ เป็นต้น เรียกว่า ชีวิตินทรีย์

๒. ชีวิตของอรูปธรรม ได้แก่ ชีวิตของจิตและเจตสิก เรียกว่า อรูปชีวิตินทรีย์

<sup>๔๖</sup> วิสุทธิมรรค, แปล ภาค ๒ ตอน ๑ ฉบับมหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

<sup>๔๗</sup> พระสังฆมณฑลิกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, (กรุงเทพมหานคร : ยูนิตีพับลิเคชัน, ๒๕๒๖), หน้า ๗๕.

ชีวิตรูปที่เห็นได้ชัด คือ ร่างกายของคนและสัตว์ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ คือ ผันแปรเปลี่ยนแปลงและแตกสลายไปตามสภาวะแวดล้อมที่มากกระทบ เช่น ร่างกายเมื่อถูกของแข็ง หรือของมีคมมากกระทบเข้า ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะปกติมาเป็นฟกช้ำหรือมีบาดแผลตลอดจนถึงวัตถุต่าง ๆ เช่น ไม้ แก้ว ฟ้าที่มีลำต้น ล้วนต้องมีการผ่นแปรเสื่อมโทรมไปตามสภาวะแวดล้อม

- เป็นตัวทำหน้าที่เปิดเผยหรือแสดงออกให้รู้สภาวะของนาม (จิตและเจตสิก) เช่น รอยยิ้ม เป็นการเปิดเผยให้รู้สึกที่แจ่มใสเบิกบาน อากาเร้าหมอง แสดงถึงความทุกข์ระทม เป็นต้น

- เป็นสิ่งที่เห็นได้ เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ ตลอดจนวัตถุต่าง ๆ
- เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและแต่สามารถสัมผัสได้ เช่น เสียง ความร้อน ความเย็น
- เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นไม่สามารถสัมผัสได้ เช่น อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เป็นสิ่งที่แม้จะแทรกซึมอยู่รูปทุกอย่างแต่ก็ไม่สามารถสัมผัสได้

ส่วนรูปชีวิตินทรีย์ คือ การที่จิตหรือวิญญาณ รวมตัวกันแล้ว เกิดความเป็นความรู้สึกนึกคิดขึ้นมาขณะหนึ่งๆ แล้วดับไป การรวมตัวของจิตและเจตสิกจนเกิดความรู้สึกขึ้นมา นั้น ถือว่าเป็นการได้ชีวิต ส่วนการที่ความนึกคิดดับไป ถือว่าเป็นการสิ้นชีวิตของรูป ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ

- ไม่มีรูปร่าง ไม่มีขนาด
- ไม่กินเนื้อที่ ไม่มีน้ำหนัก
- แต่ต้องการที่อยู่อาศัย
- ทำหน้าที่รับอารมณ์
- เป็นพลังงานแห่งชีวิตทั้งในด้านสร้างสรรค์ให้เกิดและดำรงอยู่<sup>๔๔</sup>

อย่างไรก็ตาม เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ และนามชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ นี้สิ้นไป นั่นก็คือว่าเมื่อรูปชีวิตินทรีย์ขาดไปแล้ว นามชีวิตินทรีย์ก็เป็นอันขาดไปด้วยเพราะมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอยู่ไม่ขาดสายนั่นเอง

---

<sup>๔๔</sup> บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๗.

## ๒.๔.๒ ลำดับแห่งการสิ้นชีวิต

ตามนัยแห่งพระอภิธรรมได้กล่าวถึง การตั้งอยู่และการดับของชีวิตไว้อย่างละเอียดน่าศึกษาวิเคราะห์อย่างยิ่ง กล่าวคือ การเกิดขึ้นของชีวิตรูปนั้น มีองค์ประกอบที่ทำให้รูปเกิดขึ้น คือ ต้องมี กรรม จิต อุตุ และอาหาร ซึ่งทั้ง ๔ อย่างนี้ มีส่วนสัมพันธ์กันและกัน การมีชีวิตอยู่ของคน และสัตว์ก็ย่อมมีส่วนสัมพันธ์อยู่กับวิญญานอย่างแยกไม่ออก จึงสามารถกล่าวได้ว่า สิ่งใดมีวิญญาน สิ่งนั้นย่อมมีชีวิต ซึ่งจะนำเอาสมุฏฐานทั้ง ๔ คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร อันเป็นเหตุแห่งการเกิดและการดำรงอยู่ของนามรูป ที่ทำหน้าที่รักษา หล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งเป็นผลให้ชีวิตคงอยู่และสิ้นไป

๑) กรรม หมายถึง การกระทำที่เกี่ยวด้วย กายวาจา และใจ เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อนหรือภพนี้ ได้แก่ กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ เมื่อรวมกรรม ๒๕ นี้แล้ว ที่ทำให้กัมมชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกขณะจิต ตั้งแต่ปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา

๒) จิต ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ที่อยู่ในปัจจุบันภพ ทำให้จิตตรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกขณะจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์ ที่ต่อจากปฏิสนธิเป็นต้นมา

๓) อุตุ ได้แก่ อุณหภูมิจึง คือ ความร้อน ความเย็น ที่อยู่ภายในและภายนอกของสัตว์ทั้งหลาย ที่ทำให้อุตุรูป ความเย็นและความร้อนที่เกิดภายในสัตว์เกิดขึ้นทุกขณะของจิต นับตั้งแต่ฐิติ (ขณะตั้งอยู่) ของปฏิสนธิ เป็นต้นมา ส่วนความเย็น และความร้อนที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น เกิดขึ้นเมื่อรูป ปรากฏแล้ว เวลานั้นทำให้อุตุรูปเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ไปไม่ขาดสาย จนสิ้นชีวิต

๔) อาหาร ได้แก่ โอิชา ที่อยู่ในอาหารต่างๆ ที่ทำให้อาหารชรูปเกิดในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกขณะของจิต นับตั้งแต่โอชารสของอาหารนั้น แม้เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้นเรียบร้อยแล้ว<sup>๔๙</sup> ส่วนถึงการเกิดขึ้นของรูป ซึ่งเกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ คือ กัมมชรูปจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารชรูป นั้นมีองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

### ก. กัมมชรูป รูปที่เกิดจากกรรม มี ๑๘ คือ

- ปสาทรูป ๕ คือ ประสาท ที่เป็นทางเดินของวิญญาน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
- ภาวรูป ๒ คือ รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ ได้แก่ อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง และ ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย

<sup>๔๙</sup> พระสังฆมณฑลทิเบต ธรรมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน,

- หทัยรูป ๑ ได้แก่ หัวใจ
- ชีวิตรูป ๑ (ชีวิต) ได้แก่ รูปของชีวิต
- รูปทั้ง ๙ อย่างนี้ เกิดขึ้นเฉพาะแต่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น
- อวินิพโกรูป ๘ คือ มหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่แปรสภาพออกไปเป็นสิ่งต่างๆ ใน

ร่างกาย ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และรูป รส อาหาร

- ปริเชทรูป ๑ คือช่องว่างในร่างกาย ได้แก่ ความว่าง
- รูปทั้ง ๙ อย่างนี้เกิดขึ้นได้กับสิ่งที่มีชีวิตและวัตถุทั่วไป เพราะเป็นรูปที่เกิดมาจาก  
สมุฏฐานอื่นๆ ก็มี คือ

#### ข. จิตตขรูป รูปที่เกิดจากจิต มี ๑๕ คือ

- วิญญูตรูป ๒ คือ รูปที่มีการเคลื่อนไหวทางกาย เรียกว่า กายวิญญูติ และรูปที่มีจิตวิญญูติ ความเคลื่อนไหวทางวาจา เรียกว่า วาจิวิญญูติ และเสียง ๑

- วิการรูป คือ ลหุตา ความเบา มุทุตา ความอ่อน กัมมัณฺณยุตา ควรแก่การงาน
- อวินิพโกรูป ๘ มีมหาภูตรูป คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และรูป ลิ่น รส อาหาร
- ปริเชทรูป ๑

วิญญูตรูป ๒ อย่างนี้ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานโดยแน่นอน เกิดอยู่ในสิ่งมีชีวิตเท่านั้น  
ส่วนรูป อีก ๑๓ อย่างนั้น เกิดจากจิตและอตุเป็นสมุฏฐาน

#### ค. อตุขรูป รูปที่เกิดจากอตุ มี ๑๓ คือ

- เสียง ๑
- วิการรูป ๓
- อวินิพโกรูป ๘
- ปริเชทรูป ๑

รูปทั้ง ๑๓ นี้ เป็นอตุขรูป โดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

#### ง. อาหารรูป รูปที่เกิดจากอาหาร มี ๑๒ คือ

- วิการรูป ๓
- อวินิพโกรูป ๘
- ปริเชทรูป ๑

รูปทั้ง ๑๒ นี้ เป็นอาหารรูป โดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น<sup>๙๐</sup>

---

<sup>๙๐</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

สรุปได้ว่า รูปบางอย่างเกิดขึ้นเฉพาะในร่างกายของสัตว์เท่านั้น เพราะรูปเหล่านี้ เกิดจากกุศลกรรมและอกุศลกรรมโดยส่วนเดียว ส่วนรูปบางอย่างเกิดในร่างกายของสัตว์ที่มีชีวิตก็ได้ เกิดในสิ่งที่ไม่มีชีวิตก็ได้ และลำดับการดับของรูปทั้ง ๔ นั้น กัมมชรูป จะดับก่อนดังที่ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อเวลาคนใกล้จะตาย ตั้งแต่ฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) ของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับจากจิตขึ้นไป กัมมชรูปใหม่ไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทกขณะ ของจิตดวงที่ ๑๗ นั้น ยังตั้งอยู่ได้

จนถึงจุติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุติจิตนั้น เพราะธรรมชาติอายุของรูปหนึ่งๆ นั้นมีอายุ เท่ากับจิต ๑๗ ขณะแล้วก็ดับลง ดังนั้น จุติจิตกับกัมมชรูปก็ต้องดับลงพร้อมกัน จึงจะเรียกว่า สัตว์นั้นตาย จุติจิตจะดับไปก่อนกัมมชรูปไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของกัมมชรูป จึง เกิดที่ขณะของดวงที่ ๑๗ ภายหลังจากที่กัมมชรูปดับลงแล้ว จิตตชรูป และอาหารรูป ก็ดับลงด้วย

หลักจากรูปทั้ง ๓ กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารรูปดับลงแล้ว การเกิดขึ้นติดต่อกันแห่ง อุตุชรูปนั้น เกิดขึ้นตลอดจนถึงตายจนเป็นซากศพ อุตุชรูป นี้ก็ยังเกิดขึ้นได้ตลอดไป จนกระทั่งโลก ถูกทำลาย อุตุชรูปจึงจะดับสิ้นลง<sup>๙๑</sup>

ในขณะเดียวกัน อารมณ์ของจิตที่เกิดขึ้นขณะใกล้จะตาย จะมีวิถิจิตเกิดขึ้นมาเรียกว่า มณาสันนวิถิ หรือ มรณสันกาล คือวิถิจิตที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้จะตาย จะรับอารมณ์ครั้งสุดท้าย อันเป็นบาปหรือบุญของบุคคลที่ใกล้จะตาย ได้แก่ กรรมมารมณ กรรมนิมิตอารมณ และคตินิมิต อารมณ คือ นิมิตต่างๆ อันบ่งบอกถึงคติแห่งโลก ที่จะต้องไปเกิดในภพต่อไป จักมาปรากฏให้เห็น อย่างชัดเจนทางมโนทวาร คือ ทางใจ และบางคนก็เห็นภาพที่ตนเคยเห็น บางทีก็เป็นภาพที่ตนไม่เคยเห็น แต่โดยมากเป็นภาพนิมิตที่ตนไม่เคยเห็นทั้งนั้น

ในโพธิธรรมที่ปณี ได้แบ่งนิมิตของภพต่างๆ ที่มาปรากฏให้เห็นเป็น ๕ ประเภท คือ<sup>๙๒</sup>

๑. เกิดในภพนรก เมื่อจุติจิตดับนั้น ย่อมจะเห็นเปลวไฟที่ร้อนระอุ หรืออาจเห็นภูตผี ปีศาจ รูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวเป็นอันมาก บางครั้งจะมีภาพปีศาจมาหลอกหลอน ชูดกระซากลากตัวไป มีความตกใจมาก เมื่อเห็นภาพเหล่านั้นผู้จะตายร้องเอะอะโวยวาย ขอความช่วยเหลือ ไบหน้าซีดเผือก เจ็บปวดทรมาน หน้าตาบูดเบี้ยว ลืมตาโพรง เป็นต้น บุคคลผู้ที่ตายจะต้องไปเกิด ในนรกแน่นอน

<sup>๙๑</sup> อ้างแล้ว,

<sup>๙๒</sup> เตือน คำดี, ศาสนาเบื้องต้น, หน้า ๔๑๖

๒. เกิดในภพเปรตสุรกาย เมื่อจิตจุติใกล้จะดับ ย่อมเห็นคตินิमितเป็นหุบเขาหรือถ้ำอันมืดมิด อึดอัดมองไปไม่เห็นอะไรเลย มีความหิวอาหารและกระหายน้ำเป็นกำลัง บางครั้งจะเห็นภาพมีน้ำเลือดน้ำหนอง ก่อนที่จะตายเขามักจะขอน้ำดื่ม กระสับกระส่าย ทูรันทูราย เห็นได้ชัด

๓. เกิดในภพเดรัจฉาน บุคคลที่จะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานย่อมเห็นคตินิमितเป็นทุ่งหญ้า ป่าไม้ เขิงเขา ชายป่าเขา บางครั้งก็เห็นเป็นรูปสัตว์ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ไล่เดือย ฯลฯ เป็นต้น จะมาปรากฏให้เห็นทางมโนทวาร เมื่อบุคคลมีคตินิमितเป็นอย่างนี้ ก็บ่งชี้ว่าบุคคลนั้นจะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

๔. เกิดในภพของมนุษย์ บุคคลที่ใกล้จะตาย ที่จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ย่อมมีคตินิमित เห็นเป็นก้อนเนื้อ คือเห็นเป็นก้อนเนื้อเล็กๆ อยู่ในครรภ์มารดา หรือเห็นครรภ์มารดาในชาติที่จะไปเกิดใหม่นี้ ก็เป็นนิमितชี้ให้รู้ว่าจะต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก

๕. เกิดในภพสวรรค์ บุคคลที่ใกล้จะตาย จะเห็นคตินิमित เป็นภาพสวยงาม มีลักษณะวิจิตรพิสดาร ซึ่งไม่ปรากฏให้เห็นในโลกมนุษย์ อาจจะเป็นปราสาทราชวัง เทวดา นางฟ้า เครื่องตกแต่ง สถานที่อยู่อาศัยที่สวยงาม ในขณะที่บุคคลผู้ตายนั้นหลับตาสนิทลง จะมีรอยยิ้มปรากฏบนใบหน้าแสดงว่า ได้คตินิमितที่จะไปสู่สวรรค์เบื้องสูงต่อไป

อารมณ์ทั้ง ๕ ประการนี้ อาจเกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน หรือที่หลังหรือทั้ง ๒-๓ อย่างสลับกันขณะใกล้ตาย ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับแรงของกรรมที่มากกระทบจิตให้เกิดอารมณ์ขึ้น อารมณ์ใดเกิดขึ้นหลังสุด ในขณะใกล้จะตาย ย่อมเป็นอารมณ์ที่ชี้ทางไปเกิดตามภพภูมิต่างๆ ที่กล่าวแล้ว เพราะอารมณ์สุดท้าย เป็นอารมณ์ที่มีกำลังมากนั่นเอง<sup>๙๓</sup>

### ๒.๔.๓ สาเหตุแห่งการสิ้นชีวิต

ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงเหตุแห่งการตายมีอยู่หลายสาเหตุ เหตุแห่งความตายนี้ตามพระบาลี กล่าวว่า มรณุปปตติ แปลว่า เกิดขึ้นแห่งการตาย ตามนัยพระอภิธรรมได้แสดงเหตุแห่งการตายของมนุษย์ไว้ ๔ ประการ คือ

- ๑) อายุขยมรณะ ตายเพราะหมดอายุ
- ๒) กัมมขยมรณะ ตายเพราะหมดกรรม
- ๓) อุภยขยมรณะ ตายเพราะหมดอายุและกรรม
- ๔) อุปัจเจกมรณะ ตายเพราะมีกรรมเข้าไปตัดรอน

<sup>๙๓</sup> อ้างใน, พระสมุทฺธ ธารวรมุโม (ทาทอง), หน้า ๗๓-๘๑.

กล่าวคือ การสิ้นชีวิต ความมีชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเปรียบเหมือนดวงประทีปที่จุดไว้ คือ ดวงประทีปที่จุดไว้แล้วนี้ จะดับลงด้วยเหตุ ๔ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

- ๑) ไร้หมด
- ๒) น้ำมันหมด
- ๓) ดับลงเพราะทั้งไร้หมดและน้ำมันหมด
- ๔) ดับเพราะถูกลมพัด

ชีวิตของมวลสัตว์ก็เช่นกันจะดับไปเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ (๑)ตายเพราะสิ้นอายุ (๒) ตายเพราะสิ้นกรรม (๓) ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม (๔) ตายเพราะอุปัทวเหตุ มีกล่าวคือ

### (๑) ความตายเพราะสิ้นอายุ

ตายเพราะสิ้นอายุ ภาษาบาลีเรียกว่า อายุกขยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุ หมายถึง สัตว์ทั้งหลายต้องตายโดยสิ้นอายุ เพราะสัตว์ทุกชนิดจะมีชีวิตอยู่ภายในขอบเขตของอายุขัย สัตว์ทั้งหลายมีอายุน้อยบ้าง เมื่อผ่านพ้นวัยทารก วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว ก็เข้าสู่วัยชรา และสุดท้ายก็มีความเจ็บ และมีการสิ้นไปของอายุ เรียกว่า ตายเพราะสิ้นกรรม “เมื่ออานุภาพของกรรมมีอยู่ ความตายก็ยังมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอายุ ตามที่กำหนดไว้ในคตินั้นๆ ความตายอย่างนี้ เรียกว่า ตายเพราะสิ้นอายุ”<sup>๙๔</sup>

### (๒) ตายเพราะสิ้นกรรม

ตายเพราะสิ้นกรรม ภาษาบาลีเรียกว่า กัมมกขยมรณะ คือ ตายเพราะสิ้นกรรม คำว่า กรรม ในที่นี้ การที่สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาและมีความเป็นไปต่างๆ นั้น เป็นเพราะอาศัยกำลังของกรรมหล่อเลี้ยง หรือสนับสนุนไว้ หากหมดกำลังของกรรมเมื่อใด ผู้นั้นก็จะสิ้นชีวิต เปรียบเหมือนตะเกียงที่ดับเพราะไฟหมด

### (๓) ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม

ตายเพราะหมดอายุและหมดกรรม ภาษาบาลีเรียกว่า อุกฺกขยมรณะ กล่าวคือ สิ้นชีวิตเพราะหมดอายุและหมดกรรมทั้งสอง หมายความว่า บุคคลสิ้นชีวิตด้วยเหตุทั้งสอง คือ หมดอายุ แก่เฒ่า อายุมาก ร่างกายก็หมดกำลังที่จะอยู่ต่อไปได้ ทั้งกรรมที่สนับสนุนให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ก็หมดลงด้วย เปรียบเหมือนตะเกียงที่ไฟดับเพราะหมดไฟ และน้ำมัน

<sup>๙๔</sup> ม.ม.(ไทย)๑๒/๔๕๗/๓๒๔.

## (๔) ตายเพราะอุบัติเหตุ

ตายเพราะกรรมตัดรอน ภาษาบาลีเรียกว่า อุปัจเจกกรรมณะ กล่าวคือ สิ้นอายุเพราะประสบอุบัติเหตุขณะที่อายุและกรรมยังไม่หมด เป็นการสิ้นชีวิตของผู้ที่มีอายุยังไม่ครบกำหนดหรือยังไม่ถึงอายุขัย และยังไม่หมดกรรมแต่ผู้นั้นมาเสียชีวิตลงก่อนอาจจะเป็นด้วยอุบัติเหตุต่างๆ อย่างไรก็ตามการสิ้นชีวิตประเภทนี้ก็อาศัยกรรมในอดีตเป็นแรงส่งให้เกิดขึ้นได้เช่นกัน เปรียบเหมือนตะเกียงที่ถูกทำให้ดับทั้งๆ ที่ยังมีน้ำมันและมีไฟ<sup>๙๕</sup>

พอสรุปได้ว่า ความตาย ๔ ประเภทนี้ ถ้าตาย เพราะสิ้นอายุ สิ้นกรรม หรือสิ้นทั้งสองอย่าง เรียกว่า ถึงคราวตาย จึงเรียกว่า (กาลมรณะ) และถ้าตายเพราะอุบัติเหตุตาย ยังไม่ถึงคราวตาย จึงเรียกว่า (อกาลมรณะ) ส่วนการตายทางวิทยาศาสตร์ได้จำแนกออกเป็น ๗ อย่าง คือ

(๑) ตายด้วยมีเชื้อโรค เช่น วัณโรค คอตีบ อหิวาต์ บาดทะยัก ไวรัส และเอดส์ เป็นต้น ประเทศที่เจริญแล้วได้ปราบเชื้อโรคเหล่านี้หมดสิ้นแล้ว (ยกเว้นเอดส์) แต่ในประเทศไทยยังมีเชื้อโรคเหล่านี้อยู่

(๒) ตายด้วยโรคไม่มีเชื้อ เช่น มะเร็ง เบาหวาน ความดันโลหิต กระจกและข้ออักเสบ หัวใจขาดเลือด เป็นต้น ประเทศที่มีการพัฒนาสูงหรือเจริญแล้ว ป่วยและตายด้วยโรคเหล่านี้มาก

(๓) ตายด้วยโรคสารพิษ เช่น พิษตะกั่ว จากน้ำมันเบนซิล พรอท แมงกานีส หรือ ยาฆ่าแมลง เป็นต้น ประเทศที่กำลังพัฒนากำลังประสบปัญหานี้ เช่น ประเทศไทย เพราะอุตสาหกรรมกำลังเกิดใหม่ขึ้นมาก ระบบควบคุมยังไม่ดีพอ

(๔) ตายด้วยโรคจากสิ่งแวดล้อม เช่น อากาศแปรปรวน ร้อนจัด พายุ น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น

(๕) ตายด้วยการกินอาหารมากเกินไป ทำให้เกิดโรคหัวใจ และหลอดเลือด ความดันสูง และโรคไขข้อ เป็นต้น

(๖) ตายด้วยการขาดแคลนอาหาร ประเทศไทยมีปัญหาเรื่องนี้น้อยมาก ในหลายประเทศทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบทวีปแอฟริกา

(๗) ตายด้วยอุบัติเหตุการทำอัตวินิบาตกรรม ประเทศไทยนับวันจะมีสถิติสูงขึ้นทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุบัติเหตุบนท้องถนน และสถิติอัตวินิบาตกรรม และการฆาตกรรม มีสถิติสูงขึ้นอยู่เรื่อยๆ<sup>๙๖</sup>

<sup>๙๕</sup> พระเดชณรงค์ มะลิแก้ว. หน้า ๔๔-๔๕.

<sup>๙๖</sup> อ่างใน, พระสมุทฺธ ภาวธรรมโม (ทาทอง), หน้า ๘๔.

เมื่อกล่าวโดยสรุป กระบวนการสิ้นชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบในหลายด้าน กล่าวคือ คือ ตายเพราะหมดอายุ ตายเพราะหมดกรรม ตายเพราะหมดอายุและกรรม ตายเพราะมีกรรมเข้าไปตัดรอน จึงทำให้นุสัยสิ้นสุดในการดำรงชีวิตได้ในที่สุด

## ๒.๕ สรุปประจักษ์

“อายุยืน” คือการดำรงอยู่ของชีวิต การมีชีวิตให้ยืดยาวออกไป การดำเนินชีวิตให้เป็นไปให้ยาวนานและเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ในที่สุด การเกิดของมนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นของการได้มาซึ่งความมีอายุและการมีชีวิตอยู่ เริ่มจากองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ มารดาอยู่ในวัยที่มีระดู มารดาบิดาอยู่ด้วยกัน และมีสัตว์มาเกิด เมื่อมีองค์ประกอบทั้งสามครบจึงทำให้เกิดเป็นชีวิตในที่สุด พระพุทธศาสนาได้แบ่งองค์ประกอบของชีวิตไว้เป็น ๒ แนวเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตอย่างมีคุณค่า คือ ชีวิตตามแนวสุดตันตปิฎก คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และตามแนวพระอภิธรรม คือ ปรมัตถธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป อันมีความสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างแยกกันไม่ออก เมื่อชีวิตเกิดขึ้นการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ของสัตว์ก็ยังคงมีความแตกต่างกันไปในฐานะต่างๆ มีภพ ภูมิ ยุคสมัย อายุย่อมมีความแตกต่างกันออกไป แต่การดำรงอยู่ของชีวิตของสัตว์เหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ สามัญลักษณ์ะ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมเป็นไปตามกฎธรรมชาติของโลก ย่อมมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ที่เหมือนกันในที่สุด ย่อมประสบกับความตาย ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ตายเพราะหมดอายุตายเพราะหมดกรรม ตายเพราะหมดอายุและกรรม ตายเพราะมีกรรมเข้าไปตัดรอน จึงทำให้สิ้นชีวิตในที่สุด